

КУНА

*Оповідання про те,
що діється на шляху революції*

I

Коли у келійці зовсім темніє, о. Тихонові треба вставати. Та він лежить ще хвилину на своїх нарах, і втретє вертаються до нього ті ж самі думки.

Ніколи наперед не вгадаєш, що й коли може пригодитись. От хоч би й нари. Скільки мерців на них перенесено, розхиталися зовсім, у келійку викинуто. А що було б поладнати: передню ліву ніжку вставити нову, інші як слід прикріпити. Нехай би стояли цілі, годящі, не завадить. Не зчуєшся, пригодиться. От і самому випало лежати, не мерцем — борони боже! — а живим. Прийдеться ввечері вставати, душа завмирає. Нари скриплять, мороз по спині йде.

Здається о. Тихонові, ніби скрип той збігає річкою по стінах дзвіниці, летить униз городами й усьому селу сповіщає: березівський батюшка, мовляв, в келійці на дзвіниці перебуває, від більшовицької кари ховається.

— Дрібниця наче — поламані нари, а терпіти від цього он як доводиться.

Там тієї ночі зняв о. Тихон постіль з нар, на долівці послався спати. Долівка міцна, наче тільки що вставлена. Повертайся хоч куди, не скрипить, одне слово — вигода.

Та спаті не дала навісна миша, що бозна-звідки взялася в келійці. Високо наче, де б їй тут узятися! І миша це не звичайна — безбоязна, так і видно, що далеко від землі виросла.

Вибігає оце з темного кутка, водить у повітрі гострим носиком і розглядає о. Тихона чорними очками. Новина для неї, дивується.

Але нічого, погризти можна. Все можна погризти.

Мишка підбігає до батюшчиних босих ніг і, рознюхавши тверду, коряву п'яту, доторкається до неї білими гризунцями. Не болить, лоскоче тільки.

Але неприємно.

— Підожди, живий же ще, — зітхає вголос о. Тихон і підсмикує під себе ногу.

Тоді мишка переходить до другої стіпи, одним скоком вистрибує на хребет і, розглянувши перед собою дорогу, пускається дрібним бігцем уздовж тіла, до самих грудей.

Груди в о. Тихона волохаті, цілий луг на них волосся. Миші подобається. Вона розправляє спинку й береться в цьому лузі за роботу. Розгрибає космики в сторони, розчісує зубками поплутане. Крутиться в волоссі млинцем, звиваючи кубельце. А як кубельце готове, вона сідає в ньому на задок і вмиває передніми лапками гостру голівку.

Все це робить вона так спокійно, наче гніздиться на старій, припалій пилом колоді. Від цих спокійних, діловитих рухів мишки сповнюється о. Тихон дивною неміччю. Ледве переводячи зір, стежить він за тим, як мишка моститься на його грудях, і в нього таке почування, наче б вона справді гніздилась на старій, припалій пилом колоді.

І тільки як мишка вискакує на край кубелечка й, зігнувшись дугою, заспокоює тут свою природну потребу, о. Тихон здригається всім тілом і скидає капосницю з грудей. Потім підводиться з долівки й переносить постіль на скрипучі нари.

Згодом нічого, звикає до миші, полюбляє навіть. Одно одному полюбляються. Мишка наче розуміє батюшчине горе, розважає, як знає. Оце коли зійде в келійку тихий вечір і батюшка вслухається в нього з тривогою, мишка сидить у кутку, дожидаючи місяця, і як тільки спливе крізь віконце його спокійне сяйво і розіллється голубим озерцем по долівці, вона вибігає з кутка на те сяйво й затіває на ньому свої гри.

Спершу лягає серед нього на пупце, витягаючись стрункою, і звивається в'юнцем, мов лоскоче її по спинці місячне світло. Потім повертається догори черевцем і меле лапками, порскає в усі сторони, наче в купелі.

І в'ється так, поки не почує, що нари легко поскрипують і що о. Тихон повертає до неї свою чіхрату голову. Тоді мишка сідає край озерця, складає на пупці лапки й, повертаючи голівку проти місяця, довго нюхає його голубе проміння. Шкірить при цьому свої гризунці, наче бозна-які пахощі чує.

Тоді розділяються в батюшки на вусах поплутані косми, і поміж них з'являються рідкі жовті зуби. Батюшка сміється.

Зате й любить о. Тихон псотницю-мишку. З особливою ж приємністю слухає він, як мишка гризе тверде дзвіниче дилування. Гризе довго, протяжно й, що найголовніше, — голосно, так голосно, що, без сумніву, чути те гризіння там, на землі.

О [тець] Тихон підсміхається крадькома й підморгує в бік мишки.

— Бо й правда: коли миші так безпечно гризуть на дзвіниці, то хіба видано, щоб там перебувала жива людина!

Люди казна-що верзуть, коли гомонять, що на березівській дзвіниці ховається батюшка від більшовицької кари.

І за те найбільше любить о. Тихон сіру мишку. В своїх вечірніх молитвах додає він щовечора від себе:

— Дякую тобі, господи, що являєш мені свою милість у цьому дрібному твоєму створінні.

II

Тепер ще місяць не зійшов і мишка відпочиває десь у темному кутку. В келійці стоїть глибока тиша, і тому о. Тихонові особливо важко піднятися з нар.

Але вставати треба. Під цю пору просковзає матушка до батюшки з харчами та вістями «з того світу».

Достоту — просковзає. Матушка сухенька, дрібна, крізь мишачу дірку пройшла б. Як тільки смеркнеться надворі, вона крадеться поза клунями, грядками, так що городина ледве-ледве ворухиться.

О. Тихон стоїть тоді на площадці дзвіниці, у вікніні великого дзвону, та тільки з того ворухіння пізнає, в якому саме місці матушка, стежить за нею очима, а в самого душа терпне. Город великий — незчуєшся, як налізеш на біду. Причайться, підгляне — пропали!

О. Тихон зітхає важко й піднімається поволеньки на лікоть. Так само поволеньки подаються під його тягарем нари. Скриплять при тому скрипом тремтучим, протяжним, тоненьким, мовляв: не трудися, батюшко, не встанеш. Он як у тебе стегна тремтять, аж нам лячно. Ляж, батюшко, не трудися.

О. Тихонові здається, що той голос розрізує тонким вістрям вечірню тишу знизу вверх і, розхиливши обидві її половини, виставляє його ворогам.

І о. Тихон уперше пізнає, якою глибокою ненавистю можна запалати до мертвого предмета. Оце він стоїть на долівці біля нар, і блискавкою проймає його мрія про те, як він зійде колись на землю, знесе нари власноруч на дровітню й потовче їх обухом на порох, і розвіє по вітру, щоб сліду не лишилось. І ще якась хвилина минає, заки батюшка заспокоюється і, протягнувши перед себе руки, підходить уздовж стіни до малого віконця.

Вдень матушка не велить наближатися до нього, і о. Тихон слухає. Тоді він втискається у протилежний куток келійки й цілими годинами стоїть у ньому з очима, вп'яленими в віконце.

Не бозна-що й видно йому крізь нього: квадратик далеких полів, перетятих гребінчиком тополь, над ним клапоть білого літнього неба. Верхній краєчок полів оперезаний

блискучими рейками залізничної колії. Часом пройде по ній важкий бронепоїзд — повагом, без диму, рознюхуючи повітря. Тоді о. Тихон опускається тихо вздовж стіни і, скулившись грудкою, пересиджує так годинами в куточку.

Зате тепер безпечніше. Надворі вже добре смеркається. Вся долина по той бік Тясьминця аж по стрімкі вершки тополь налита присмерками, наче вином темно-золотим. О. Тихон припадає до віконця і впивається в них жадібними очима.

Великий спокій висне звичайно в цю пору в тих присмерках вечірніх. Небо нахиляється до землі й спускає до неї свої серпанки золоті, що по них стікає в долину той спокій.

О. Тихонові буває зразу з ним важко. Він з тривоого вслухається в нього, і здається йому, наче тут зачалося щось жахливо-жорстоке, щоб тільки приспати майбутню здобич. Але згодом стихається в ньому ця тривога, наче й його торкаються ті небесні серпанки, й по них спливають на нього каплі спокою.

І як він сходить потім на площадку під дзвони стрічати матушку, то в його погідному обличчі і в його шепоті чується надія на завтрашній день.

Не те сьогодні. Щось незвичайне твориться в присмерках цього вечора. Якись блиски червоні блукають по цілій долині, займаються й гаснуть, займаються й гаснуть.

Спалахують вгорі, виснуть без руху в повітрі, а потім, тріпнувши собою, кидаються вниз і зникають на березі річки.

Долина від цього здригається й схлипує вся, як від потайних ридань. І що діється це без єдиного звуку, то лежить вона тут, як темне, велике обличчя, зацімів од жаху, що по ньому од часу до часу пробігають мертві рефлекси.

О. Тихона причаровує це видовище до нестями. Невсвідомо подається він вперед і просовує голову в віконце. Втирається в нього плечима, так тягне його щось непереможне. Коли б не вузькість вітрини — просковзнув би всім тілом і поплив би в повітрі туди, на ті блиски.

Його обличчя застигає в безпам'яті й повивається кам'яним зачаруванням. І тільки як спалахне над полями червоне сяйво, пробігає відблиском по ньому коротка, як на мертвому плесі зібрана, судорога.

III

Десь здалека-здалека наче надлітає тихе накликування матушки. Слабою комашкою кружляє довкола голови, бринить біля вух, добивається до слуху.

— Тю-тю-тю-тю-у!

— Годі, матушко!

Голова о. Тихона висне поза віконцем на протягнутій ший, як голова дивної летючої птиці. Схлипує зрідка, потрясаючи в повітрі бородою.

— Добре так, годі, матушко!

Але в накликуванні стільки тривоги. Воно з докором тулиться до обличчя батюшки, оплітає руками шию і лагідно втягає до келійки.

— Тю-тю-тю-тю-у!

Ззовні наче приходить батюшці думка: коли матушка накликує на грядках біля дзвіниці — знак, що небезпека близько.

Тоді налітає на нього хвиля холоду, й усе тіло починає битися дрібним, частим дрожем.

— Спаси, господи,— шепче він, насилу стримуючи тремтіння,— спаси, господи, і помилуй!

Потім простягає в п'яті руки й намагає дверцята з келійки на дзвіницю. Одхиляє їх, придержуючи на ходу, щоб не рипіли. Висовує крізь щілину голову й роздивляється всередині дзвіниці.

Там видніше, ніж у келійці. На вікнах під дзвонами догорають останки дня. Рудими смугами стеляться вони по долівці, дістаючи вершками східної стіни дзвіниці. Уздовж смуг лягли тонкими довгими стежками тіні мотузків од дзвонів, коливаючись тихо.

Внизу, проти великого дзвона, чути накликування матушки. Воно змовкає іноді — це матушка піднімає голову, вижидаючи батюшку в вікні.

О. Тихон зітхає уривчасто, кладе на собі великий хрест і, зігнувшись удвоє, переступає високий поріг.

Од порога до вікна кроків п'ять, не більше. О. Тихон вагається одну хвилину, потім перемагає себе й пускається навскіс площадки. Але вже на другому кроці охоплює його дивний неспокій. По всій спині чує він важкий, холодний дотик порожнього простору. Під його вагою схиляється до самої долівки й поповзом підлазить до найближчої стіни. Тут втискує спину в темний куток і, втягнувши голову в плечі, прислухається.

Добре так. Стіни кутка прилягають щільно до боків, підняті коліна заслоняють груди. Як покласти на них голову й заплющити очі,— зовсім безпечно.

Коли б тільки не матушка. Її накликування стає щораз голосніше, вибухає й обривається — матушка непокоїться.

О. Тихон рачки підлазить до вікна й, припавши до одвірка, зводиться на ноги. Вікно загороджене до половини бар'єром з різьблених стовпців. О. Тихон спирається на нього й, вихиливши голову, шукає внизу очима матушку.

Він більше одгадує, ніж бачить її в присмерках, на першій до краю грядці, між соняшниками. Один з них схилив над нею зелене колесо, заслонив жовтим мереживом листочків, тільки край білого подолу видно. І як матушка стріпує до о. Тихона руками, щоб не вихилявся занадто, то ввижається батюшці, наче сам соняшник знімає до нього рамена й погрожує.

О. Тихон не вихиляється занадто. Йому тільки важко розібрати, що говорить матушка. Тоді вона висовує голову з-під соняшника, прикладає долоні чашечкою до губ і намагається говорити голосніше. Але її обличчя все здригається од хвилювання. І тільки шматочки шепоту доходять до о. Тихона.

— Прийшли,— чує він,— спинились на тому кутку... В [отця] Миколи трус... похваляються взяти... хворого. Савка появився, ходить по селу, приглядається. Біля нас крутиться... А там — глянь!

Матушка показує понад грядки, на південь. О. Тихон вихиляється з вікна й завмирає з обличчям при одвірку. За гаєм, що розкинувся на горбках по той бік залізниці, стоїть величезний пожар, півнеба собою закриваючи.

— Скиданівку палять... хутори палять,— шепоче внизу матушка, захлинаючись од тривоги.

Комуна карає.

Вчора тиждень минув, як Скиданівка постала проти комуни. Скиданівчани — народ ситий, багатий, хазяїна менше восьми десятин немає між ними. Лежать отак островом серед малоземельщини, своїм окремим життям живучи. Поміж собою тільки дружбу водять, окремо тримаються. З своїх у них і батюшка, звісний на весь повіт багатир, о. Христич. Він-то й підняв своїх на комуну.

За землю почалося. За планом земвідділу одходив клинок скидановецького степу малоземельним ставищанам. Заворушились скиданівчани. Поклали на сході: не дамо. Затялися — не дали. Землемірів з степу прогнали, волосного голову комнезаму на місці притовкли, з водою пустили. Пішло на пан або пропав.

Чують ворохобники — не встоять самі, як не зрушать довколишніх сіл. Знялося в них усе, од малого до старого, озброїлось та хлинуло по всій волості. Роз'їжджає о. Христич на білому коні, золотий хрест через груди, правдивий хрестоносець. Задзвонили по церквах дзвони, загуло гомінке слово скидановецького батюшки, проти комуни закликаючи.

Пішли перші сутички з комнезамами, потекла кров у Тясьминець. Не прийнялось повстання. Не співчуває народ: недавно гетьмана скинув. Схитнулось де-не-де за ворохоб-

никами що багатше, а там опало, як самотна хвиля, одірвана од води, до корита скотилося.

Зарвалась Скиданівка — нахлинули з повіту відділи, прийшлося відповідати.

Комуна карає.

Горить Скиданівка, з чотирьох кінців підпалена, горять скидановецькі хутори. Палають мовчки, повагом, ніхто не рятує багацького добра. До цурки згорить, вітер попіл рознесе, сліду не лишиться.

Скиданівка від березівського гаю верст з чотири буде, а як дивитись з дзвіниці, здається, палає самий гай. Розлилося по ньому вогняне озеро, коливається гулко, дихає в небо клубами диму, іскрами сипле.

Блукають по озеру гнучкі язики, пнуться угору, хочуть лизнути неба. Високо. Повзуть по вершках, присідають — і по хвилині натуги з гоготом плигають в небо. Лизнули.

Од цього ходять відблиски по сусідніх полях, спалахують і гаснуть на березівській долині.

Довго стоїть матушка внизу, безпомічно опустивши руки. Ніяк не в силі одірвати о. Тихона од жахливого видовища. Вкінці зовсім виходить з-під соняшників, сплескує в долоні й шепоче в розпуці:

— Батюшко, схаменись, батюшко!

О. Тихон безсило опускається здовж одвірка, падає навколішки за бар'єром і втискає обличчя між різьблені стовпці.

— Не виходь,— благає матушка,— не показуйся! Прийду опівночі,— кидає на відході і зникає між грядками, в родині.

О. Тихон стежить очима її ходу до рогу клуні. Потім переводить зір до того місця двору, де повинна з'явитися матушка.

Вона й справді з'являється за хвилину — захопила по дорозі посуд Білка, дріботить живо, подавшись уперед.

О. Тихон залишається довго навколішках за бар'єром, жадібно стежить, як матушка клопочеться під ніч біля хати. І тільки як виринає на східному обрії блискучий краєчок місяця, о. Тихон висовує втомлене обличчя споміж стовпців і, ховаючись у тіні, виходить у келійку.

IV

Спить о. Тихон.

Сниться йому, наче лежить він на дні глибокої ями між жовтими пісковими стінами.

Яма закрита зверху важким темним віком, з якого зви-сають проти грудей о. Тихона дві довгі тонкі лієчки. Скільки

гляне на них батюшка, стільки біжать крізь них два струмочки піску. Кружляють рівними, жовтими батіжками і з м'яким шелестом лягають на грудях. Пісок холодний, важкий, і всюди, де стелються його м'які кружечки, тіло сповнюється олов'яною млостю.

Коли та млість підходить до серця, о. Тихонові стає невимовно важко. Тоді він натужується й одним гнучким пливком виринає зі сну.

Трудно навіть сказати, що він пробудився. Наче тільки щось м'яко підхопило його з дна ями й перенесло нечутно на нари.

І тягар на грудях лишається той самий. Повіки обважніли на обох очах, наче хто поклав на них по сороківцю. О. Тихон насилу їх розплющує, і його зір падає нерухомо на віконце в келійці.

Тоді він зауважує, що під час його сну з віконцем щось пороблено. Всю його середину заслонило щось темне, овальне, і тільки краєчком проходить у келійку місячне світло. В горішній половині овалу просвердлено дві дірки, крізь які простісінько в зіниці о. Тихона падають два місячні промені.

Є щось незвичайне в тих променях — це зауважує батюшка згодом. Колір їх міниться безустанку, переливаючись із зеленого в фіалковий. І зроблені вони наче з важкої холодної матерії. О. Тихон чує весь час їх дотик на своїх очах: наче хто просунув крізь дірки дві тонкі штабки ясного, холодного металу й спустив їх нижні кінці батюшці на зіниці.

Чує ще він, як млосна неміч стікає на нього по цих променях і розходить по всьому тілу. Через те, мабуть, не дивується їх незвичайності. Лежить у якомусь отупінні, з очима, нерухомо нанизаними на кінці променів.

І тільки згодом, коли десь у глибині неба налітає на місяць хмарка, його думки сколихуються й стають здивовані.

— Місяць погас, хто скаже, що не погас? І ясна щілина довкола овалу. А дірки горять. Два промені, що падають крізь дірки овалу, горять. Навіть блиску в них більше холодно-мінливого, а дірки наче розширились і подалися вперед із темної заслони.

О. Тихон лежить хвилину з завмерлим віддихом, потім говорить упівголос до себе:

— Ну да, це очі.

Річ проста, це очі. О. Тихон говорить це з якимсь вдоволенням і неспокоєм. Повторює ще раз уголос. Опісля починає придивлятися. Робить це знову півсонно, ледве переводячи погляд здовж овалу.

Спершу — темна смуга над очима. Нічого — темна смуга. Потім — краєчком овалу вниз, до краю віконця. Спиняється

тут на хвилину. Нічого. Тоді — серединою овалу назад, угору до очей...

— Нічого?

О. Тихон зводить голову проти вікна і скрикує різко:

— Що таке?

Його верхні повіки підбігають геть під край чола, відкриваючи жовті блискучі жовтки. Потім стріпуються раз і другий, наче хочуть стрясти з очей дивну примару.

— Що таке? — перепитує о. Тихон удруге, але його голос застрягає в гортанці. Губи ворущаються сухо. Тоді повіки батюшки змикаються знеможено, а голова опадає наче підкошена на подушку.

— Очевидно, я сплю,— шепче він беззвучно,— дива які! Ну й сон! Спаси, господи, і помилуй. Спаси і помилуй!

Його нутро засклеплюється, як перемерзла вода, яку хтось торкнув на поверхні. Так він лежить хвилину-дві, а здається йому, що минає ціла вічність. Згодом розкривається його нутро на враження зовнішнього світу. Тоді він розрізняє: надворі живішає вітер. Внизу на грядках шелестить городина, наче перешіптується. Всередині дзвіниці озивається стиха дзвін.

О. Тихон ворушить пальцями на грудях і попадає на волосся. Чує під ними тепле тіло. Тоді зітхає схлипуючи і думає вголос:

— Тепер я не сплю. Ось розплющу очі й побачу перед собою порожнє віконце.

Він розплющує очі й бачить на віконці людську голову... Голова — нічого. Дивне те, що це його власна голова Сперлась підборіддям на нижній край віконця. Нахиляється в келійку й розглядає його зеленими очима. З обох боків чола звисають вузькі гострі листки.

Ворушаться.

На кожному з них по капельці роси...

— Чув?

Голова надувається й перехиляється в глибину келійки.

— Чудна!

О. Тихон хіхікає в бороду, насилу здавлюючи сміх!

— Як не чути, чув! А ти чула?

Голова надимається вдруге, стобурчить блискучі листочки й коливається в обидва боки.

О. Тихон захлинається здавленим сміхом. Йому приходить весела думка.

— Як не чула, то почуєш.

Він жмуриць щільно очі, щоб заховати свою думку перед головою на віконці. Потім непомітно, поволеньки підіймає свою спину з нар. Зводить її без помочі рук, самим згином

хребта. Стежить весь час за головою крізь прижмурені вії. І як тільки його голова приходить ся напроти неї, він щулиться, шкірить по-собаачому верхню губу й, скокнувши вгору, вибухає прямо в вікно голосним собачим гавканням.

— Чув? — чув!!

Ох, як же весело!

Голова на вікні одкидається назад, розгортає крила й заходить ся од дикого реготу.

— Хо-хо-ху-а! Хо-хо-ху-а!

— Хо-хо-хо-хо...

Який регіт!

Вона заточується од нього, ударяє крилами в боки і з божевільним вереском кидається в глибину ночі.

З нею регоче вся келійка, все нутро дзвіниці, регоче все небо, наче в ньому товчеться тисяча голів, що гинуть від сміху.

Та більше всіх сміється веселий батюшка. Він закинув голову на спину, зціпив вишкірені жовті зуби й пищить-пищить, наче йому вставлено в горло десяток чортячих пищалок. Його тіло тремтить, як натягнена струна. Його схоплює дика крутіж і кидає разом з келійкою кружком у божевільний танець. По обох боках його голови виростають величезні крила. Вони підхоплюють батюшку з нар і кидають ним об стіни келійки. Одним ударом вибивають двері й мечуть його на дзвіничну площадку. Другим стягають по крутих сходах вниз перед церківцю. Замахуються з усієї сили і жбурляють ним стрімголов на цвинтарну траву.

V

Ввечері йде покритка Васирина до матушки з новинами. Через городи, цвинтарем біля церкви, недалеко. За Васириною дріботить її хлоп'я білоголове, черевцем проти місяця блимаючи.

Як повернути біля церкви за ріг, то праворуч дзвіниця, а прямо, по легкому схилу, стежка до приходської хвіртки. А з хвіртки доріжка між двома стінами квасолітичківки просто на приходський ганок.

Василина спиняється на розі, дожидаючи хлоп'яти, що забарилось між хрестами. Дитинча в неї славне, дарма, що на межах людських виростало. Оченят? карі й саме смагляве, кругловиде, тільки голівка біленька. Та вона згодом потемніє, Васирина відома, — синок по батькові пішов, удачливий буде.

З свободою прийшов, мати більшовиком дразнить. Більшовик і є, з матір'ю в комнезами приписаний, землі на нього панської приділено.

І безбоязке, як більшовик. Оце споміж хрестів вибігає, на бігу підстрибує. В пригорщах повно світлячків, один над чолом у волосся вмотався, зіркою сяє.

Підбігає до матері, ручками скидає, груди світлячками обсипає. І регоче при цьому, як луна срібна по могилках іде, в самій церкві одкликається.

Ах ти, мій більшовику!

Василина підхоплює дитя на руки й повертає за ріг. На стежці проти дзвіниці натикається вона на людське тіло. Мало ногою не наступає, скрикує злякано й одскакує вбік.

Тоді бачить — впоперек стежки лежить догори спиною о. Тихон. Руки геть одкинуті, одна нога підгорнута під черево, підрысник на плечі закотився, тікає наче батюшка від чогось.

— Невже вбитий? — жахається Василина. Вона пригортає дитину щільно до грудей і оглядається злякано довкола себе.

Цвинтар порожній. На блискучих травах коливаються густі тіні, біліє в місяці стежка. Василину охоплює жак.

— Тікати! — налітає на неї думка. — Тікати!

Вона ще щільніше тулить сина й одступає кроків на два вверх стежкою. Тоді її хлоп'я пручається на руках, протягає голівку в бік о. Тихона й кличе:

— Мамо, батя!

— Батюшка, сину, батюшка, — шепче Василина, пригортаючи голову хлоп'яти до грудей. Та воно випрочується з рук і кличе знову:

— Впав батя! Батю, встань!

Вихиляється через плече матері, простягає руки й кличе з усієї сили:

— Батю, встань!

Його дзвінкий голосок сколихує пустку цвинтаря.

Василина ціпеніє од жаху, через силу притискує до себе дитину й повертається до утечі. В останню хвилину кидає ще очима на простягнуте на землі тіло, й тоді їй ввижається, наче голова батюшки легко ворухнулась.

Думка про те, що о. Тихон живий, приковує її на місці. Тепер Василина бачить: голова ворухиться вдруге. Вона спускає дитину додола й кидається до батюшки. Приклякає біля нього на стежці, бере обома руками за плече й повертає горілиць.

Тіло о. Тихона, важке, як у мертвого, безвладно перекидається на спину. Лице бліде, аж синє, на лобі й носі темні плями землі. Зуби зціплені судорожно, в них затиснуто клапоть зірваної трави.

Коли Василина нахилиється над батюшкою, цей клапоть хилиться поволеньки й зсувається в куток розтулених

синіх губ. Щоки о. Тихона звільняються, він робить один ковток горлянкою й схлипує уривчасто. Потім ворухить в устах язиком і висовує з кутика губ заслинений жмуток трави.

— Батюшка! — окликає його Василина.

Очі о. Тихона розплющуються й зупиняються довго на Васи́ні. Пересуваються од неї і повертаються довкола, наче шукають чогось біля себе. Коли ж їх погляд падає на дзвіницю, вони спиняються й стихають, прислухаючись.

Мовчить дзвіниця, місячним світлом обтікаючи. Мовчки визи́рає квадрати́ками вікон її нутро, налите вщерть чорними тінями. Крізь одхилені двері внизу видно білі сходи, тихі такі, наче по них одвіку не ступала людська нога.

О. Тихон міряє очима простір між дзвіницею і собою і знову зупиняє допитливий зір на обличчі Васи́ни. Потім зітхає глибоко й прикриває повіки. Його губи ворухаться, і коли Васи́на нахиляється до них, вона чує, що батюшка кличе матушку.

І справді — матушка! Васи́на схоплюється миттю й кидається бігом по стежці вниз. Коло хвіртки затримується на хвилину, щоб перевести дух. Тоді внизу, в кінці доріжки, що збігає до ганку між двома темно-зеленими стінами квасолі, бачить матушку. Вона стоїть на верхніх шаблях драбини, опертої на покрівлю будинку, порається біля курника. Встромила голову в темні дверцята, промовляє до птиці.

На скрип хвіртки висувається з нутра курника і, повернувшись на драбині, розглядає доріжку від цвинтаря.

— Що там, Васи́но? — скрикує вона стишеним голосом, доглянувши дівчину в тіні тичківки. А як Васи́на в відповідь тільки руками змахує, вона одним духом збігає з драбини й кидається їй назустріч.

Тверда матушка, дарма, що хворіє на серце. Коли бачить од хвіртки простягнуте в траві тіло о. Тихона, схоплює Васи́ну обіруч за плечі й, присунувши обличчя до обличчя, кидає однісіньке слово:

— Мертвий?

Голос у неї при цьому гострий, наче ворожий. І тільки коли Васи́на заперечує кивком голови, вона слабне на хвилину й, хитнувшись, спирається на неї всім тілом. Але зараз же й приходить до пам'яті, стріпується й пускається бігом по стежці.

О. Тихон очуняв уже зовсім. Коли матушка нахиляється над ним, він підводиться з землі й сідає. Прислухається хвилини дві, кидає крадькома довкола себе допитливий погляд і підводиться на ноги.

Мовчить при цьому якось дивно, але матушка не звертає на це уваги. Вона навіть рада цьому мовчанню. Хазяйською рукою одгортає сльози, що линуть їй до очей, одсовує набік десяток болючих питань, що просяться на язик, і починає швидко розраховувати:

— Знайдено батюшку біля церкви? Нічого, на те він і батюшка, щоб йому бути біля церкви. Знайдено зомлілого? Теж нічого. Час тепер такий, пропасти людині легко, як мусі, не то зомліти. До чого — батюшка нездужає тепер часто, матушка про це кожному стрічному розкажує.

Головне, щоб не пішла зразу звістка по селу. Матушка про це подбає. Ой, подбає, кому й подбати, як не матушці! Василю біля хазяйства задержить, глядітиме, щоб і кроку з двору не ступила. Потім ночувати залишить — веселіше втрюх у хаті. А там — розвидниться, видніше буде, що робити.

— Ой, чи тільки розвидниться!

Матушка зітхає важко, примощуючи о. Тихона на призьбі біля ганку. Велить Василю принести з кухні воду й рушник, а потім одсилає на хазяйство. І тільки як Василина одходить, вона приклякає біля батюшки на призьбі й заходиться витирати рушником його обличчя.

На лобі й на хребті носа в батюшки дряпини; трава глибоко позаходила в них, не змивається. Матушка одмочує їх обережно. Сплакує при цьому нишком, одхиляючи голову, щоб сльози не спливали на подряпане.

Це зайве — матушка скоро зауважує. Обличчя о. Тихона нечуле, що можна б, здається, на нього плакати теплим оловом.

Мов дерев'яне, подається воно за кожним дотиком рушника, повертаючи механічно на старе місце. Знерухоміло зовсім в якомусь надслухуванні, тільки верхня губа здригається чудно од часу до часу, одкриваючи зуби.

Тоді матушка припадає до плеча батюшки й шепоче тривожно-благаючи:

— Батюшко, голубе, кинь мовчати. Що це з тобою трапилось та що лучилось? Одізвись, слово промов.

А як батюшка не пробуджується з свого знерухоміння, матушка не витримує довше й кидається йому на коліна, здригаючись од ридань.

Прикуцнувши на ніжках, сидить під ганком Василюне хлоп'я. Глядить на матушку, на батюшку й пригадує.

— Мама вчора теж так плаче. І на друге вчора. Кладає голову на межу, спина підстрибує. На межі борода, як у баті. В бороді стрибунчики. Один мамі на спину і цір-цір-цір.

VI

Слава тобі, господи, заснув!

Матушка кладе на собі хрест і зітхає. Повертається на правий бік, поправляє на голові очіпок і стиха, надслухуючи.

Мабуть, близько вже й північ. Крізь щілини віконниць пливе місячне світло й скісними смужками лягає на долівці.

Під хатою шелестять одностайно грядки. Сухо черкаються краями листя соняшники, дрібно перешіптується квасоля.

Під самими вікнами пробігає Білко. Спиняється на розі, витріпується.

Матушка все це розпізнає. Потім зітхає глибоко й западається зразу в сон...

Хазяйський сон у матушки. Спить наче, а увага таємним способом повисає на всьому, що турбує її в той час. Ось чує вона крізь сон слабенький оклик. Крізь сон же стримує віддих, прислухаючись, а як оклик повторюється, прокидається зразу.

Лежить ще хвилину, надслухуючи, потім повертає голову в глибину ліжка й питає:

— Це ти, батюшко?

О. Тихон не відповідає. Звинувся грудкою під боком матушки, притулився щільно, не дихає. Коли ж матушка кладе на нього простягнуту долоню, він здригається раптом увесь, присовується ще й прошіптує ледве помітно:

— Чуєш?

Матушка стихає й надслухує.

Короткими, нерівними подувами ходить біля хати вітер. Впаде хвилею на грядки, сколотить городину і зляже. Зніметься знов, зашелестить і зляже. Наче хто пробирається грядками. Іде різко, стане, прислухається. Знов іде, стане, прислухається.

Але це вітер — матушка зразу пізнає. Це тільки низом б'ються об землю його розірвані шматки, тоді як горою пливе він рівною, одностайною течією.

Чути: шумлять потоком над дорогою ясені, гудуть на кладовищі тополі, як туго натягнуті струни.

Матушка зітхає коротко й повертається до о. Тихона з докором головою:

— Спав би, батюшко, бог з тобою. Наче та дитина, вітру лякаєшся.

Але вона змовкає зразу, так боляче впиваються їй у плечі пальці о. Тихона.

— Підожди,— шепче він їй з притиском у саме обличчя,— послухай!

Матушці мимоволі передається тривога цього шепоту; вона стримує віддих і повертає голову до вікон. Слухає.

На грядках тепер вітер ущух. Його неспокійна хвиля одхлинула в верхню частину кладовища й гасає там нерівними поривами. Рветься з шумом між пнями тополь, стукотить старою цвинтарною брамою, термосить скрипливою, розбитою березою коло хвіртки.

Потім скупчується на горі цвинтаря й, приникши на мить, кидається диким табуном вниз. Одним скоком пересаджує тин, що ділить город від кладовища, і з галасом вривається в гущу грядок.

Чує і матушка. Ідуть. Не один — більше. Шорохтять гостро соняшники, розгортані руками, лопотить гарбузиння, рвучись за чобітьми. Ідуть.

Добираються до краю грядок, розривають нагло стіну квасолі і з шумом виплигують на травник перед хатою.

— Є! — кидає коротко матушка.

— Є,— повторює механічно батюшка.

Вони пригортаються один до одного щільніше, втягують голови в плечі й слухають.

Під хатою стоїть хвилину тиша. Потім із стуком скочується з покрівлі клубок вітру й, одбившись від землі, ударяє собою об стіну. Стріпує шнурками дикого винограду, струшує віконницями в завісах. Серед його шуму чути, як щось підходить до вікна і пробує защіпку. Підносить її в скоблику; стукотить гачком і пускає назад. Переходить до другого вікна, теж пробує. Потім одтягає замкнуті гачком віконниці і крізь розширену щілину заглядає в кімнату.

Матушка знизує плечима й ковтає пересохлим горлом.

— Грається наче,— шепче вона,— защіпки звичайні, дитина одімкне.

Потім одчайдушно моститься в постелі, спирає голову на підняту долоню й дивиться в вікно.

Щілина між віконницями роз'яснилась — відійшов. Всі відійшли. З глухим тупотом посуваються по травнику вздовж стіни, повертають за ріг дому й затримуються під вікном біля ганку. Гомонять. Підноситься понад усі один голос, низький та гулкий — говорить коротко, наказуюче. Інші переплітаються з ним, притакуючи стиха.

Матушка робить знову ковток пересохлим горлом і кидає батюшці через плече:

— Чуєш?

Голос у неї стиснутий, чужий. Наче озвалось саме повітря в кімнаті, здавлене невимовним напруженням.

Від одного його звуку кидає о. Тихона в такий дріж, що ліжко під ним одзивається дрібним цокотом.

— Батюшко, ох, батюшко!

В грудях матушці сколихується м'яка хвиля, а сухі, гарячі очі наливаються сльозами. Вона повертається всім тілом до батюшки і простягнутими руками шукає його голови.

Намацує долонями зігнуту дугою спину, зведені до подушок коліна й тремтячими від сліз губами припадає до чубка голови, що висувається з-поміж колін.

Та в ту мить страшний удар в віконницю підриває її з місця й садовить обличчям до вікна. Інстинктивно розставляє руки й, подавшись назад, затуляє своїм тілом о. Тихона.

Її дрібне личко загострюється, як у змійки, й простягається до вікна. Зелені очі горять нерухомо, вижидаюче, а гострий, як жало, кінчик язика блукає по губах.

— Приходь!

Коло віконниці тепер живий рух. Чути один і другий легкий стук, спішне шкряботіння біля заціпки. Клямка цокає раз і другий, потім вискакує з скоблика і з брязкотом сковзає по дошці.

В щілину між віконниці всовуються пальці — одна половина одхиляється і з грюкотом ударяє собою об стіну віконниць.

Так. Тепер матушка бачить. Людська рука пробігає швидко по рамі вікна, шукаючи отвору. Потім знімається вгору і повисає над шибкою. Заміряється.

Матушка втягає голову в плечі і жде. В неї нестерпно пересихає в устах. Вона пробує ковтнути раз і другий, але болюча судорога стискає гортанку.

Стихає і жде. Доходить звідкілясь до її слуху слабе собаче гарчання. Перша в неї думка: Білко. Але вона прислухається й чує, що гарчить зовсім близько, на ліжку, біля її ніг.

Матушка стріпується легко й пробує кликнути о. Тихона. Та голос застрягає в гортанці. По спині пробігає холодний дріж і осідає морозом на голові. Шкіра стягається болюче, кожна волосинка ворушиться в ній льодовою шпилькою. Матушка чує всім тілом, що в неї за спиною причаїлося щось страхітне.

Лежить воно нишком біля правого стегна, підводить голову і крадучись знімається вздовж спини. Його гарячий, стриманий віддих повзе по хребті, а коли доходить до висоти карку, спиняється на хвилину. На шиї, нижче очіпка, чує матушка дотик вогкого, волохатого писка.

— Умру,— блискавкою пробігає в неї думка. Вона здригається всім тілом і одкидає голову назад. Її обличчя перекривляється і натужується до крику.

В ту хвилину щось велике, крилате вистрибує в неї з-за спини й повисає в повітрі. На довгій, тонкій шиї витягається собача голова й вибухає над матушкою протяжним гавкотом.

— Гав-у-у-у! Хо-хо-хуа! Хо-хо-хуа!

Матушка скрикує тихо, осідає важко на краю ліжка й починає хилитись на боки.

Схлипує разів два. Стріпує руками в повітрі й, хитнувшись, летить стрімголов на долівку.

Над нею проноситься в повітрі крилате страховище.

Одкинувши чіхрату голову на спину, сповняє воно всю кімнату божевільним реготом:

— Хо-хо-хуа! Хо-хо-хуа!...

VII

Як іти з Богунівського кутка, то найближча дорога через річку, городами, прямо на попівські клуні. Туди й до попа ходять, як кому трапиться діло.

Весною повідь кладки знесла, нові покладено. Не кладки — місток, конем проїжджай. Дід Опанас спасибі людям каже. Відколи найнявся сторожем біля церкви, разів два на день тут проходить: увечері до церкви, вранці додому. Вечори всякі бувають, часом темінь така, хоч очі виколи. А дід старий недобачає. Не скільки й треба — з кладки та в воду — і пропав дід. Тясьминець забрав.

Оце третю ніч матушка спати додому одсилає, жаліє, мовляв, старого — ночі тепер тривожні. А дідові й байдуже: додому — то й додому. Однаково надворі спати, вдома чи біля церкви. Ночі тепер теплі, запашні — і старе в хаті не влечить.

А щодо тривоги, то кому тривога, а кому й ні. Часи такі. Як тільки благословляється, дід уже й на кладці... Де б не спати, а вранці таки біля церкви треба бути, діло сповнити.

Дід пристає серед кладки, лікті на поруччя кладе, на річку поглядає. Спить іще Тясьминець, густою тінню вкритий. Ледве-ледве пливуть у берегах його сонні води, важкі, мов скло розтоплене.

Тихе, гладке плесо морщиться коло берега ліниво, наче оболонкою тугою затягнуте. Іноді одіб'ється од берега лісчка-вертунка і піде косо насеред річки — це Тясьминець крізь сон усміхається.

Іноді знов стріпоне шкірою, як вгодований жеребець, збиточну плітку із плеса скине, на тихе дно дрімати пошле.

Такий Тясьминець.

Дід усміхається до нього всім обличчям, як до давнього друга.

Нахиляється через поруччя й грудьми старого рибалки вбирає вогкі пахощі, що піднімаються з долу. І щойно як до його слуху доходить легкий плескіт весел, він розгинає спину й скидає очима вверх по річці аж до останнього її залому.

З-за темного, порослого кущами берега виринає на звині човник рибалки Охріма. Ледве торкаючи веслом сонного плеса, мчить його Охрім, як легкогрудуду ластівку, вздовж стрімко навислого схилу. Вода тут темна, пройнята до дна важким схилом,— човник сковзає по ній як по гладкому чорному склу, залишаючи по собі довгу срібну мережу.

Охрім здалека ще усміхається до діда широким молодим обличчям.

Дід не любить переддосвітніх рибалок. Думає — все має свою пору і свою годину. І річка має свій спочинок, і не годиться його обривати. Він невдоволено киває головою і з місця картає молодого рибалку:

— Рано колотиш воду, Охріме, рано. Не годиться!

Охрімові нічого, байдуже. Він тільки ширше розставляє ноги, скидає білий бриль на дно човна й, махнувши буйно веслом, гукає на всю річку:

— Нічого, діду, простить Тясьминець — ради свята!

Дід Опанас кліпає недовірливо безвіями очима, потім моргає глузливо в бік Охріма:

— Чи не погубив, Охріме, днів після чарки? Вчора, кажуть, був четвер, а сьогодні, либонь, п'ятниця, а свята — по-тверезому ніяк не видно.

На Охрімові й ця насмішка, як вода на гусці.

Одним ударом весла підгонить він човен до кладки і, привітавшись до діда, кидає весело:

— Не згубив, діду, нічого, а знайти — знайшов: двоє близнюків опівночі біля Христі.

— Не жартуєш, Охріме?

— Не жартую, діду, знахідка правильна. Рибальченки он які, хоч весла в руки та на річку!

— Кажі-кажі,— дивується дід,— це ж у тебе первачки?

— Первачки і є, за одним заходом постарався, щоб гайки не було,— сміється Охрім.

Діда ця вістка застановлює не в міру. Дивиться якийсь час мовчки Охрімові в обличчя, стріпується й питає живо:

— Чув? — у нашого Петра на тім тижні теж два хлопці знайшлося.

— Як не чути, діду, чув!

— І в Уляни Пилипенкової, на нижньому кутку.

— Правильно, і в Уляни Пилипенкової. А то знову путьовці звістку привели — під Комінною жінка трьох нараз привела, та зубаті всі, до хліба зразу тягнуться.

Дід Опанас впивається очима в блискучі зінці молодого рибалки.

— Що скажеш, Охріме?

— А що казати, слово просте: мужичі часи пішли, зубаті часи. Наше бере!

— Наше бере! — усміхається дід широко беззубим ротом.

— Еге ж, мужича, — гукає Охрім, пропускаючи човен попід кладку.

— Прощайте, діду!

— Е-хе-хе-хе-хе! — зітхає дід Опанас на всі груди. Йому дуже хочеться затримати ще Охріма біля себе, сказати йому щось важливе-преважне. В його білій голові снується хаос ясних, легких думок, що всі гуртом тиснуться на язик. І поки збирається він з самотнім словом, Охрімів човен зникає на повороті за терновиком, що густою бородою звисає з берега над воду.

Дід Опанас стоїть ще хвилину на місці, потім скидає плечима й переходить другу половину кладки...

Як минути людські городи й обійти Самусеву пасіку, стежка перебігає вже на попівське. Це зразу й видно, городина тут — ліс один, помітно одбиває од людської. Стоїть вона важко в холодному ранньому повітрі, росами, як плахтами срібними, вкрита. Дід Опанас здригається весь, поринаючи в неї з головою, як у ранню воду Тясминця.

Небагато й проходить дід, як його спиняє жалісне собаче виття. Дід зразу пізнає — тужить попівський Білко голосистий.

І чого б йому тужити спозаранку!

Сидить ото посеред стежки, кроків за десять перед дідом, простягає морду до грядки, виє протяжно, мов проти пожежі. Як тільки зачув дідову ходу, схоплюється зразу й кидається дідові до ніг із жалісним скімлінням.

— Що там у тебе за диво таке, та що за чудо, Білку?

Дід нахиляється до собаки й гладить цупкою долонею широколобу його голову. Білко розуміє дідову мову. Він одбігає на старе місце й, прилягши до землі, запрошує діда жалісним поглядом підійти й подивитися.

Як глядіти здалека, нічого на грядці й не видно. І тільки як підходить дід до Білка та розгортає палицею вогке од роси кукурудзиння, аж скрикує з дива. З-поміж стовбурів кукурудзи висовується проти нього чіхраста мокра голова водяника.

Водяник і є, він зразу пізнає. Голова в нього повна дрібної зелені, що єтікає водою. Два довгі листи кукурудзи звисають на клаптях волосся по боках чола, на кожному з них по капельці роси. Роса і на важких, навислих бровах, і на жовтій

бороді, що спадає вниз, переплетена городяною повитицею з дрібними рожевими квітками.

І тільки великі, широко розставлені очі обдають діда сухим, гарячим поглядом, від якого дідові стає моторошно. Він відступає кроків два назад і, сплеснувши руками, гукає на весь город:

— А тю-тю-га! А тобі чого сюди? А тю-тю-га! На річку! А тю-тю!

Водяник лякається дідового крику. Він схиляє голову до землі й, соваючи бородою по зіллі, одтягається в глибину грядки. Шкірить при цьому на діда верхню губу, наче вкусити погрожує.

А як дід подається за ним, щоб розглядіти краще, він вистрибує раптом угору й, одкинувши голову на спину, з диким реготом пускається грядками в бік річки. Широкими скоками мчить по схилу, збиваючи за собою вітряні завороти. Як велике біле крило, тріпоче над ним мокре простирало, стягнуте поночі з чийогось тину.

Добігши до краю берега, кидається вниз по стрімкій кручі.

Туди ж пропадає і попівський Білко, що з жалісним гавкотом мчить за водяником.

Дідові жалко Білка. Якусь хвилину лишається він на стежці, гукаючи його. А як Білко не показується на березі, дід повертає вгору стежкою, до попівського двору. По дорозі свариться на Білка впівголос:

— Казав не йди туди, бісове зілля! Не вернешся назад, водяник у Тясьминець затягне.

Коли дід переступає перелаз між великою клунею і повіткою, попівське подвір'я бухає йому в обличчя несамошитим кудкудаканням.

— Мабуть, матушка. Курник відчинила, птицю на двір випускає. Добра господиня з матушки.

Дід стає біля перелазу, заслоняє очі долонею, мацає ними по дворі, шукаючи господині.

Матушки немає. Курник відчинений — дід бачить, — та твориться в ньому щось чудне. Вся пташня збилась на товпом біля дверцят і ворушиться в них, мов муравлисько, витягаючи з ляком шийки понад поріжок. Час від часу виривається з того тиску найлегша курка, пролітає великою дугою над вікном і з диким вереском падає серед двору. Тоді весь курник одкидається з жахом від дверцят і сповнює ціле горище приходського дому голосним криком і лопотом. Згодом збивається він знову при вузьких дверцятах, і тоді десятки дрібних гребенястих голівок простягаються понад порогом і з жахом розглядають щось унизу при вікнах.

Коли дід переходить просторий попівський двір та наближається до приходського дому, пізнає оте куряче страхіття: на довгому тонкому шнурку проти вікна звисає з курника куниця. Цупке мотуззя перехопило гнучке тіло довкола задніх стегон і впалося глибоко в черевце і спину. Куниця задавилась. Великі темно-золоті очі вийшли геть із ямок, наче збирались покинути мертве тіло. З-поміж тонких затиснутих зубів звисав припухлий язик із застиглою каплею крові на кінці.

Дід обходить куницю з боку ганку, простягає руку і мацає пальцями скривавлене рильце.

— Задавилась, то добре,— думає дід.— Туди їй і дорога. А шкурка потята на хребті,— шкурки шкода. І вікно потовчене — теж погано. Лубком прийдеться забивати, склом тепер не розживешся, не легко.

Розбите вікно приковує зовсім увагу діда. Дві нижні шиби витовчені в ньому дощенту. Дерев'яна поперечка між ними проламана надвое; один кінець звисає при вікні, другий валяється внизу, на призьбі. Крізь великий, вибитий отвір виглядає темне нутро світлиці.

— Не вліз би хто,— матушки, відай, немає дома, почувла б.

Дід підходить до вікна і встромляє голову крізь отвір. Його очі не розбирають нічого в темряві, і лише згодом, коли звикають, розглядає дід у кутку світлиці ліжко з розкиданою постіллю, а біля ліжка, на долівці, довгу білу смугу туго натягнутого простирала.

Дід ехкає і миттю висовується з розбитого вікна. Оглядається довкола, шукаючи очима по дворі, потім повертається до вікна і припадає лицем до темного отвору.

Під простиралом біля ліжка лежить голова матушки. Гостру голівку закинула назад, наче тім'ям дістає долівки. Однією рукою впилася в рябий хідничок коло ліжка, другою згорнула простирано на грудях. Біле полотно збіглося зіркою під холодними пальцями і злягло коло серця тугими, мов із бляхи гнутими, складками. На хідничку біля правого плеча лежить білий очіпок, повний сивих матушчиних кіс.

Дідів погляд спиняється на очах матушки. Вони розкриті широко, що горішні вії ледве видно з-під чолової кістки, а круглі зіниці темніють, мов дві зелені краплі води серед блілого білка.

— Закрити б очі,— шепче про себе дід.— Звести повіки і покласти по грошу — не вдержаться самі. Перше діло — закрити очі, не годиться так.

Його зовсім захоплює та думка. За нею він не помічає, як праворуч у світлиці одхиляються двері з кухні і з них

виглядає Василичине хлоп'я. Дитина підбігає до вікна й окликає діда. Він здригається і гримає на неї півголосом:

— Ти чого сюди, га? Йди в кухню! Мати де?

— Мама спить,— відповідає вголос хлоп'я, протираючи кулачками очі.

— А йди лишень збуди матір, день ось, годі спати.

Дід радий, що знайшлася людина в мертвому домі. Але хлоп'я не поспішає в кухню. Воно розглядає чіхрату дідову голову в ясному отворі, потім переводить очі на підвіконник. Доглянувши на ньому куски скла, простягає руку й бере з-поміж них великий зламок.

Йому вже не цікаві ні дід, ні вікно. Воно одвертається від них і стрибає на одній ніжці в глибину кімнати. Заступає йому дорогу тонка світляна смуга, що впадає в хату крізь щілину віконниці.

Хлоп'я простягає до неї долоні і ловить рухливе світло на поверхню скла. Але за кожним разом, як воно підносить зламок до очей, щоб розглянути блискучі цятки, світло зсовується з скла й розсипається по долівці.

Дитина нахиляється за ним униз і на темному хідничку добачає руку.

Рука ця біла, аж прозора. Крізь тонку шкіру просвічують у ній жовті кісточки. Кінці загнутих пальців уп'ялені в хідничок, на кожному з них по синьому блискучому пігтю.

Хлоп'я висуває пальчик і торкає найближчий з них. Ніготь холодний, як льодова бурулька. Тоді воно ховає палець і переводить зір вздовж руки до плеча. Тут лежить очіпок, повний сивого волосся. Краєчок очіпка обшитий довкола вузьким мереживом. Хлоп'я бере його двома пальцями й потягає до себе. Волосся висовується з очіпка і розповзається по землі мов живе.

Тоді хлоп'я зауважує, що це матушчині коси. Воно підлазить до голови матушки й, нахилившись над нею, заглядає в широко розплющені очі.

Дідові стає ніяково. Він висовує голову з вікна, хекає сердито й заходить довкола ганку за лівий ріжок дому.

З цього боку дім обведений під вікнами маленьким квітничком. Кроків за чотири од ріжка перетинає квітничок вузька стежечка з трьома кам'яними східцями до кухонних дверей. Дід підходить до них і притишеним голосом гукає Василичу.

У кухні ніщо не ворухиться. Він іде по східцях і грюкає палицею в двері. За третім разом чується в кухні поскрипування полу, а за хвилину відчиняються двері і на порозі стає Василина.

— Здорово спиш,— докоряє дід знадвору.

— А сплю,— одказує,— на те й нічка, щоб спати. Вчора пізно лягли,— он і матушка ще не встає...

— Еге ж, не встає,— киває дід головою,— та йди лишень зо мною, подивись.

Він ставляє палицю при одвірку й увіходить повагом у хату.

Василині не спішно. Вона ліниво стріпує з очей залишки доброго сну. Висока, грудаста, з припухлими зі сну губами, ступає босоніж по східцях — на сивий од роси травничок. Постоює там хвилину. Потім стріпує пружними бедрами, потягається солодко всім тілом і, позіхнувши голосно, увіходить за дідом у хату.

ЧЕРВОНІЙ УСМІХ

*Про те, як у житті Ліди Танської
зійшлися дві троянди*

I

Андрій узяв нову папіроску, сперся на бильце крісла й розказував далі:

— Після проголошення засуду, яким призначено Логвину п'ять років тюрми, а Ліду звільнено од вини й кари, Ліда стрепенулась уся й кинулась різко до бар'ера.

Рух її був такий несподіваний і нагальний, що тюремник, який сидів поруч із нею, метнувся вслід і схопив її ззаду за руки. Але вона випрямила праву руку й, протягнувши її в бік трибуналу, крикнула сильним, тремтячим голосом:

— Прошу вислухати!

Зал, що захвилювався було після засуду, стихився знову, і всі лиця повернулися в бік суду. Голова, що взявся саме складати великі, в золото оправлені окуляри, спинився в русі і з-під високо піднятих брів глянув на підсудну. Він нахилився над столом і розкрив уста для якоїсь уваги.

Тоді Ліда одсунула зовсім од себе тюремника, підійшла до самого бар'єру і сказала:

— Прошу трибунал вислухати мене.

Голос її був тепер спокійний, рівний і майже тихий. Це був добре нам відомий голос нашої Ліди. Він мав дивні фонічні прикмети. Ми говорили жартуючи, що це душевні, а не фонічні його властивості.

Було завжди так, що при першому її слові поставала довкола неї глибока прозора тиша, нутро якої набирало дивної звучності і в якій найслабше слово Ліди чулося з однаковою чіткістю біля неї і в найдальшому кутку великого залу.

Між собою називали ми цю тишу Лідиним резонансом. І напівжартома говорили собі, що голос Ліди — це найкращий наш здобуток за останнє триріччя.

Поділені на дві групки між публікою на галереї, чекали ми із стриманим віддихом того, що хотіла сказати Ліда.

Мала одну хибу, чужу нашому середовищу, яку насилу поборювала в собі,— була сентиментальна.

І саме тепер, коли звільнено її і засуджено Логвина, боялись ми вибуху чутливості.

Бо справді, що ще лишилося сказати Ліді?

Вона стояла при бар'єрі з легко похиленою головою, і здавалось, що дві тисячі сердець спинилися в залі в ту мить, щоб почути, чим б'ється Лідине серце.

Але тільки що вона звела голову, щоб сказати перше слово, як з передніх рядів галереї впало коротко і твердо: — Лідо, не треба!

Стукнуло це в напружену тишу залу, як камінь, пущений в пустку. Кинув це Кох.

В одну мить повернулися всі голови до галереї і стали мацати очима по наших обличчях. Голова переломився через стіл і говорив щось живо з комісаром.

Тільки Ліда стояла нерухомо коло бар'єра і нам здавалось, що крізь простір, який відділяв нас од неї, доходить до нас пружне тремтіння її спиненої в розгоні істоти.

Ліда вагалась. Вагання було на її обличчі і тоді, як вона повернулась до нас і кинула нам з-під вії фіалки своїх зіниць. І саме тоді, як нам здавалось, що вона рішилась скоритись наказові, сталося те, що нас найбільше схвилювало за весь процес.

В верхніх рядах галереї стріпнулась чиясь рука, і слідом пролетіла в повітрі дугою червона троянда й упала до Лідиних ніг.

Не було в цьому нічого поганого. Погане тільки мало прийти.

Спершу Ліда стояла без руху, наче не зауважила нічого. Її очі тільки розширялись незвичайно і лице поїнялось страшною блідістю.

Потім вона схилилась і, піднявши з долівки троянду, притисла її до грудей. Її тіло хитнулось безсило і з м'яким стуком упало додолу.

В залі знялись чиїсь білі руки і, наче кинутий ними вгору, розтяв повітря гострий крик:

— Ліда, ой, Ліда!

Ліда лежала тиха в ногах Логвина. І поки опам'яталась його сторожа, він зігнувся над Лідою й, підклавши під неї долоні, зняв її з долівки.

Логвин — велет. Ліда була в його руках, як дитина. І коли її голівка звисла безладно на його руці, він ніжним рухом ліктя виправив її, і вона спокійно, як у сні, зсунулась йому на груди.

Тоді він ногою торкнув хвіртку в бар'єрі й пройшов повз трибунал у бік дверей до залу нарад. Ніхто його не спиняв по дорозі, і це було так просто. І тільки як він наблизився до дверей, по обох його боках з'явилась сторожа, що вийшла разом із ним.

В залі знялась метушня. Публіка з галереї кинулась до виходів. Ми пробоем узяли для себе бічні двері й за хвилину були в коридорі.

— Ліда, Ліда, що з Лідою?

Ми розсипались у натовпі, шукаючи якоїсь звістки.

Із збитої на нижніх сходах купки ситих панків вийшла чутка, що в Ліди розрив серця.

— Брехня! — прокричав хтось, сердито збігаючи вниз.

— Облиште собі ту легку смерть! — кричав згори чорномазій робітник, потрясаючи над панками промашеним кашкетом.

Він перегнувся понад поруччя сходів і, кинувши кашкет угору, гукнув з цілих грудей:

— Хай живе Ліда!

— Хай живе Ліда! — відгукнув натовп, сколихуючи високе склепіння коридорів.

Клич цей хлипнув униз по сходах і, добігши до головного входу, покотився широкою хвилею по вулиці.

— Хай живе Ліда!

Ліда жила.

В ту хвилину, як із темних дверей праворуч входу вбився клином у натовп відділ поліції, одчинилися двері з залу нарад, і в них з'явилася Ліда.

Була сама. Пройшла кроків два по коридору, одвернулась і простягла руку в глибину дверей.

— Приходь, Логвине!

— За п'ять років.

— Хто сказав: за п'ять років?

Хіба не за рік? Хіба не за місяць? Хіба не в Велике Завтра одімкнуться залізні двері — й вийдуть з них бліді в'язні на багрянний день?

Коли Ліда підійшла до широких сходів, ми натиснули юрбою на сторожу й, одсунувши її до стіни, зайняли головний вихід. Між нами склалася доріжка, якою мала пройти Ліда.

Дарма, що в неї на грудях таємна троянда.

І дарма, що стискається її рука, вплітаючи бліді пальці в червоні пелюстки.

Повз нас мала пройти Ліда. Бліда ще після зомління, сковзала вона вже спокійним поглядом по натовпу, шукаючи знайомих облич. І за кожним разом, як її очі зустрічалися з близькими очима, зацвітав у кутках її губ ледве помітний усміх, яким вона посидала дружній привіт.

Стоячи вже на останніх сходинках, помітила вона наш гурток обабіч входу.

На хвилину спинилась вона, і всю її постать обійняло хитке вагання. Рука, якою вона згортала пелюстки троянди на грудях, заворушила неспокійно білими пальцями.

Одну мить здавалось нам, що вона зірве квітку з грудей і кине на землю.

— Чого це Ліда?

Одну мить — кажу. Бо вже в наступну хвилину вона зібралась у собі і, пригорнувши тісніше троянду, пройшла повз нас по доріжці. Очі спущені додолу, й тільки дрібним рухом вій стріпнула нам по дорозі невидний для інших привіт.

Виніс нас за нею натовп крізь широкі двері. Перед нами відкрилась вулиця, залита вкрай сірою клекотливою юрбою, що, мов розбурхані води, налягала на загати, утворені кордоном поліції. Як тільки Ліда з'явилась на верхній площадці тераси при вході, з юрби знялася вгору тисяча темних рук, і мури будинків стряслися од могутнього привіту, що вибухнув з нутра натовпу.

Ліда спинилась на березі площадки. Її лице було спокійне, наче не до неї були ці оклики бурхливої юрби. Особливо ясний спокій лежав на її чолі, з якого вітер згорнув жмуток волосся кольору стиглої пшениці.

Це було дивне чоло, в якому лагідна дівочість зливалася в одно з непереможною діловитістю. З-під його тонкої опуклості обняла Ліда фіалковим поглядом юрбу по обидва кінці вулиці й притакнула головою. А як з глибини вулиці знявся новий вибух окликів, в якому ім'я Ліди спліталось з іменем святої справи, по її устах сковзнув усміх, схожий на промінь, що на льоту торкнувся її нерухомих губ.

З площадки пробігла Ліда очима довгий ряд авто по той бік вулиці. Третьою стояла машина тов. Лотка. Лотко дрімав коло керма.

Чого йому не дрімати? Клекіт юрби був для нього ко-
лискою, до якої звик змалку.

Шкуратяний кашкет з'їхав йому на обличчя, а коротка
шия блищала проти сонця дрібними кучерями. Проте, як
тільки Ліда поклала долоню на дверцята авто, Лотко під-
няв голову, поправив кашкет і, торкнувши пальцями дашка,
кинув через плече:

— Куди?

— Вперед! — сказала Ліда.

II

Ввечері були ми втрюх у Ліди: Кох, я і Логвинів мо-
лодший брат. Встигла вже відпочити, спала непробудно до
нашого приходу. Проте була бліда — особливою тюремною
блідістю: наче падав їй на обличчя притьмарений рефлекс
з невидної зеленої стіни.

Сиділа в кутку канапи з високою спинкою, підібгавши
під себе ноги.

— Отак я просиділа третину в'язниці в кінці моєї койки.
Другу проспала. Третю проходила довкола камери, як
колячка на корді.

Як оце коли встану й закружляю довкола вас, мов плане-
та, не водить за мною очима і не спиняйте. Хочу мати волю
в своїх тюремних звичках.

Кох сидів на низькому дзиглику проти грубки й усміхався.
Мав теж свої тюремні звички. Просидів отак чотири роки
на березовому обрізку, вправленому у в'язничну долівку.

Пересунув свою невеличку кам'яну люльку в лівий куток
губ і сказав:

— До речі, Лідо. До речі...

Ліда піднесла руку до тригранної вази, що стояла біля неї,
і повернула до себе троянду, вставлену в високу блідо-зелену
шийку.

— Кох, скажу тобі, я не радо беруся за це оповідання.
Маю свої ілюзії, якими люблю затагтися, як ти своєю
люлькою, і не хотіла б їх втратити.

Кох підняв на неї шпильки своїх сірих очей, а вона повер-
нулась у мій бік і спитала:

— Як то сказано у Фрейда¹, Андрію?

— При чому тут Фрейд, Лідо?

— Ти оповідай, там побачиш.

Я подумав хвилину і сказав:

— Ну, що: механізм багатьох наших вчинків, наших
снів лежить у підсвідомості. Складаються на нього пере-
живання, які нирнули туди, не заспокоєні як слід.

— Отож-то! А що діється з тим механізмом, коли його вийняти звідтіля й розглянути на світлі?

— Тоді він втратить свою силу, Лідо.

— Чуєш, Кох? Отож, я боюся за свій підсвідомий механізм...

Кох дихнув голубим клубком диму.

— Чи він якось зв'язаний з тим, що ти нам маєш розказати?

— Ох, так. Це ж він підкосив мене сьогодні там — у суді.

Ліда повела рукою по волоссі й пересіла на край канапи.

— Треба вам знати... часом мені здається, що підсвідомо править моїми вчинками і... моїми снами — розстріляний усміх.

Вона встала, поправила троянду і пройшла тричі довкола столу. Потім вернулась на своє місце і сказала голосом, в якому тільки догасало зарево зворушення.

— Оце вам моя ілюзія. Очевидно, ілюзія, і тільки. Більш прозора й більш безтілесна, як той дим, що його ковтає Кох. Проте іноді вона мені на руку: затягнешся і йдеш... у вогонь. Тепер — до речі.

Ліда втиснулась плечима у куток канапи, окинула нас летючим поглядом і сказала:

— Хвилину ще: з вас ніхто не має нічого проти Іви?

Ніхто не мав нічого. Іву ми любили. Мала прекрасні, солодкі очі — того кольору, який приймає зеніт неба при заході сонця. Були великі, трохи скісні і з глибокими зіницями, в яких постійно плавали теплі іскорки.

Одчинялися перед ними легко залізні двері в'язниць, через те була нашим добрим духом під час провалів.

Іва ввійшла, сіла поруч Ліди й кивнула нам по черзі головою: вітайте!

Ліда пригорнула її до себе.

— Будуть у моїй повісті речі, для яких потрібне жіноче ухо. Такі ми вже. Цього не зміниш.

Почала.

— В липні 1920 року прострелено моєму батькові на фронті обидві ноги. Був тоді підполковником, вів наступ на якусь невеличку станцію, і тут його поранено з кулемета

За тиждень після того одержала я листівку з П., куди його перевезено лікувати. Через день я була біля нього

Нас тільки двоє з близької сім'ї. Матері не пам'ятаю. Є в моїй пам'яті якась сонячна пляма, якої нічим не можна заступити. Це має бути моя мати.

Коло ліжка, до якого був тепер батько прив'язаний, рішила я відтепер не одступати від нього.

Рани не були небезпечні. Батько має кам'яне здоров'я — він увесь з одного цупкого обрубка, якого не зачіпають глибоко ніякі стріли. На четвертому тижні я виводила його в парк при лікарні, а на шостому ми вже вернулися до нашого гнізда. Мали ми невеличке сілце, в якому я господарила одна, коли не було вдома батька.

Тепер ми були тут знову вдвох, як колись.

Правда, не зовсім як колись. Після ран налягав батько на праву ногу. Небагато, трохи, але якось дуже його змінило це налягання. Щось нове долучалося до його істоти, що в свою чергу вчинило цілий переворот у моєму ставленні до нього.

Досі було це ставлення просте, ясне, майже товариське. Стала між нами непомітно мовчазна згода у тому, що ніжність, яку ми мали одне до одного, треба приховувати глибоко — і як іноді вона силою знімалася нам до очей, ми ховали її під повіки й одходили кожне в свій бік.

Тепер, коли він прощався зо мною на ганку й одходив в алею, в кінці якої ждали його коні, мої груди наливалися вщерть якимось новим, теплим і непереможним почуттям, в якому мені вчувався смак парного молока.

І я стояла серед ганку й тремтіла з боязні, чи пройде він без пригоди всю алею та чи зручно допоможе йому наймит зійти на високий візок.

Якось наприкінці серпня прийшло батькові призначення комендантом міста Л., у прифронтовій полосі.

Нічого. Моє рішення — бути неодлучно з батьком — мусило бути збережене. Зійшлися ми на тому, що я прослухаю потрібний курс у столиці і приїду в Л. санітаркою.

До нового діла придивилась я ще в П., коли батько лікувався. На третьому тижні я склала іспит і з початком осені стала в Л.

Є там при північному в'їзді до міста старовинний князівський замок, покинутий під час війни новими власниками. Стоїть він на високій горі, і, як дивитись на нього знизу, його зубата, червона покрівля вгризається ламаними шпильми в небо. Гора, від сходу скелиста й гола, збігає на захід темною волохатою стопою до глибокої річки, що з піною на губах облизує її кістляві пальці.

Замок збережений добре. Одне його крило обновлене недавно, і в йому проживав тепер мій батько. За час нашої короткої розлуки він дістав чин полковника і був нагороджений хрестом. Проте налягав, як раніше, на ногу, і в моєму новому до нього ставленні не змінилось нічого.

Працювати мені прийшлося у пересильній лікарні, що містилась у колишній садівничій школі, недалеко від замку

Роботи було небагато. На Л-ському фронті було в той час покійно, і лікарня стояла майже порожня. Я забігала туди на хвилину в дощ, а більше перебувала у замку.

Стрічалась я тут з батьковим ад'ютантом, молодим білоголовим поручиком, і якось ми з ним заприятелювали.

Нічого. Я не жаліла того. Був чуйний в поводженні і мав м'який, шовковий голос, що його я слухала всім тілом. Сходили ми з ним усю непроглядну гущавину, що поросла замкову гору й була в давнину князівським парком. Оглянули весь замок од пивниць до великого темного горища, що лежало на мурах химерно погнутою черепахою.

Горище було встелене м'яким сірим пилом, і ми бродили по ньому по кістки, тримаючись за руки.

Були тут десятки таємних, чорних куточків, закиданих старим лахміттям, до якого я доторкалась із дивним зворушенням.

Під час одної такої мандрівки спинив мене поручик і спитав з очевидним ваганням:

— Чи пані не з боязких? Є тут щось — дрібниця, але побачити варто.

— О ні,— кажу,— я завзятий мисливець, звикла. В чому річ?

— Бачите, пані, тут не в самій боязні справа... Але нічого — там уже буде видно. Прошу за мною.

Він став на коліна і, тримаючись руками за стелю, поліз рачки до краю горища. Я пішла за ним. Наші долоні поринали в пилузі, піднімаючи з неї димні порхавки, які було чути тертим порохом.

Коли ми залізли в куток, де покрівля лягала на сволоки, поручик показав мені невелику квадратну діру у стелі, яка прихилилась вже поза надвірньою стіною замку. Крізь неї видно — я внизу мале подвір'я.

Поручик одсунувся вбік і сказав тихо:

— Хай пані розглянуть це подвір'я.

Я прилягла очима до дірки й побачила його все під собою.

Було наче понурій колодязь, порубаний у стінах замку,— прямокутне, вимощене кам'яними плитами, між якими росли високі бліді стебла трави.

В долішній частині одної стіни чорніли глибоко ворота, поцвяховані залізними листівками. Були замкнуті наглухо, як вузька хвіртка в стіні ліворуч. Здавались непотрібними в цьому пустому колодязі, в якому стояла така мовчанка, що можна було її черпати долонями.

Повернувши голову до поручика, сказала я стишеним голосом:

— Тягне відтіля холодним смутком.

— Так,— відповів мені в тон.— Чи звернули пані увагу на нашу стіну?

Я прилягла знову до діри, стіна була як і інші: сіра, зі слідами щілин між поодинокими каменями. Тільки знизу, саме під моїми очима, була оббита довгими дилинами, за якими жовтів у долоню грубий шар піску.

— Ви про пісок? — спитала я, не одриваючи лиця од діри.

— Так.

— Навіщо це?

Поручик висунувся з кутка, підвівся на коліна й, отрясаючи з долонь порох, сказав сухо:

— Тут ми розстрілюємо більшовицьких агентів.

Я лежала якийсь час мовчки на виломі, потім спитала:

— Як це робите?

Він нахилився знову, і я одвела голову, щоб дати йому місце. Він пояснив:

— Туди, через чорну браму, його вводять. Браму замикають ізсередини. Жовніри стають коло брами. Його становлять під стінкою з піску.

Потім жовніри одходять. Входять два санітари з ношами й несуть його туди, через хвіртку.

Я мовчала знову.

— Багато їх приходить сюди?

— О, так, пані, подвір'я не дармує.

— Скільки знаходять там продажних душ?

Закивав головою:

— Продажних? Ні. Це здебільша партійці, яких посилають у тил на роботу. Приходять сюди, вмирають. Називають це партійною роботою.

Я помовчала.

— Останній... давно тут був?

— Днів два-три до приїзду пані. Єврейчик, паршивенький такий... Нічого, вмер спокійно.

— А кров?..

— Кров змивають. Он ліворуч жолобок під стіною. Туди спливає, в терновик, за хвірткою.

Десь над нами тріснула покрівля, і я здригнулась. Проте підвелася і сказала спокійно:

— Добре.

В глибині темного горища привидилась мені смерекова алея з кульгавою спиною батька, і я сказала: «добре».

Проте десь у моєму нутрі одімкнулось око небезпечного чекання.

III

Ліда спинилась на хвилину, зняла троянду з триніжка й оглянула її проти світла.

— Вже трохи в'яне. А я хотіла б зберегти її якнайдовше.

— Ніхто не знає, як зберігають квіти?

Логвин чув, що вкидають одробину солі в воду, на що Іва здвигнула живо плечима:

— Може, цукру, Логвине? В запаху кожної квітки є щось солодке; нема запаху солоного.

Кох присунувся ближче із своїм стільчиком і сказав:

— Думаєш, Іво, запах квітки мусить бути подібний до її корму? Коли йде про твої очі, ти повинна б жити одним божеським нектаром.

Ліда усміхнулася. Вона згадала, як це вони робили з квітами вдома: змінювали часто воду й обтирали прив'ялі кінці стебел. Квітки зберігалися таким способом день-два, потім усе-таки в'янули.

Вона зробила все це з трояндою і повернулася на своє місце.

Ми пересіли ближче до неї, і тоді вона повела далі своє оповідання:

— Найкраще збігали нам з поручиком хвилини на прогулянках човном; вниз по річці. Верст за три од замку бігла вона живою течією, і ми складали наші весла й пускали по бистриці.

Ми сідали обоє обличчям за водою й блукали очима по полях, що загортали нас у свої широкі крила.

Вдалині височів перед нами сосновий бір, що ліг нам через дорогу, як велетенська зелена гусінь, розтята річкою на дві половини.

За ними була мета наших прогулянок — дрімаючі в сонці багна, що тягнулись уздовж річки далеко на північ, до поліських трясовин.

Багна! Вони мають своє обличчя, як степ, як ліс, як гори. Свое повітря, своє сонце, своє небо.

Ще серед бору охоплював нас їх приземний віддих, що проходив гортанкою, як ковтки теплої ситі.

Лежать оце за лісом, у котловині, як розм'який од перепою велетень-старигань, що рехкає крізь сон, оддаючи на волохате тіло нагріте в череві вино.

Річка поділяється в них на десятки рукавців, що переплітаються химерними лабіринтами, обливаючи дрібні тряскі острівці, вкриті високим у верхівця очеретом.

Ми вибирали один з рукавців і, пускаючи в нього човен,

поринали з головами в комишах. Вода тут тиха й чорна, як пливка смола, човен сковзав по ній, не залишаючи сліду.

Рукавці річки вузьенькі, як протоптані в осоці тіністі стежки. Їх береги сходились іноді так близько, що краї човна торкали їх мимохідь, стрясаючи м'яку дряговину.

Тоді з нутра комишів злітали вгору хмари комашні, яка грала проти сонця всіма барвами веселки.

Були тут метелики в долоню забільшки з шовковими чорними крилами, оббризканими кров'ю.

Були ще інші, сріблясто-голубі — такі дрібні, що виглядали з осоки як очі русалок.

Уся ця метушня спадала назад у гущавину, як лиш наш човен пролинав, і тільки на метілках очерету гойдалися легкі коники, що на їх прозорих крильцях заломлювалось сонячне світло.

Іноді стрічались нам по дорозі тихі озерця, заховані в вінках очерету. Звала я їх очима багон. Були мов очі. Мали довгі стрілисті вії, в яких кожний волосок кінчався маленькою шовковою китицею. Зіниці їх були зелені, встелені блискучими листками, на яких спали великі білі квіти з золотими сердечками. Всередині чорніли чоловічки. Не оддзеркалювались у них ні небо, ні квіти, ні китички вії. Ніщо не зраджувало їх водяного нутра. Були чорні.

Коли при першій нашій зустрічі я торкнула одне з них кінцем весла, в його нутрі щось блиснуло, як лезо ножа, а зелені листки зійшлись досередини, закриваючи чорний кружок.

— Це вікна, — сказав поручик, одсуваючи моє весло. — Просто під ними лежать лійки безодень. Їх оминають водяні птахи, а з людей хіба чужинець наїде коли своїм човном.

Ми теж їх оминали, ті круглі очі багон, що під ними висіли лійки безодень. Лежала на них гнітюча тиша, яку я чула ще плечима, доки наш човен не поринав у найближчих комишах.

Треба згадати, що наші прогулянки в багна не були платонічні. В мене на колінах лежав постійно набитий двоячок, яким я стягала з повітря кожну необачну качку, що злітала над нами.

Не пропадала ні одна. Мій Джек виносив кожну з таких трясовин, що вгиналися під ногами водяних курочок.

Поручик, який був запальним збирачем комашні, мав тут теж своє багате жниво.

І коли в моїх ногах рябів букетик зів'ялих качачих голів, а пальці поручика блищали од пилу з крил мотилів, ми виринали з нагрітої гущі і з червоними од сонця лицями вертались додому...

— Будь терпеливий, Кох.

На тих багнах спинилась я так довго, бо з них саме пішло те, що незадовго розлучило мене з батьком, а сьогодні — там, у суді, кинуло мене на долівку.

Мусило бути сильне для цього — там і тут.

Сталося це тижнів за два після мого приїзду в Л. Надворі стояло гаряче передобіддя, що більш нагадувало глибоке літо, ніж початок осені.

Коли ми пропливали з поручиком сосновий бір, повітря в ньому було так перепоєне живицею, що при віддиху вкривала вона все піднебіння масною, теплою плівкою.

А багна розіп'яли над собою своє небо, зіткане з голубої імли й шматочків сонячного проміння. Сповнювали його тягучою музикою, наче в них кожна очеретина була тонкою дудкою в устах оп'янілого коханця.

А як знялася над нашим човном перша дика качка, то скісний її літ був як знята в небо скляна флейта, на якій хтось вистукував тужливу трель.

Проте я прицілилась, і розбита флейта впала в комиші.

Тоді — наче в відповідь мені — стукнуло десь у глибині багон один по одному п'ять пострілів.

Джек, який уже зібрався був до скоку, підняв на мене питаючі очі, а я глянула на поручика.

— Постріли наші, з наших рушниць, — сказав він прислухаючись.

За хвилю сипнувся знову глухий нерівний стукіт.

— Якась зустріч нашого патруля: шпиги або партизани.

Я стримала в собі легке тремтіння і сказала:

— Це не дуже далеко. Поїдьмо туди, пане поручику.

Подивився на мене вагаючись.

— Для мене, — сказала я, — це цікава пригода, а для вас трохи не обов'язок.

Згодився після того. Вийняв з-під сидіння два карабіни, які були з нами про всякий випадок, і подав мені один, ставлячи другий біля себе. Взявся мовчки за весло і спрямував човен на головний рукав.

Щоб признатися зразу: мені не прийшлося цим разом спробувати карабін. Зате я зробила вжиток з іншої, менш благородної зброї — вперше й, мабуть, востаннє.

Не проїхали ми і версти, як унизу русла замаячів перед нами човен. Ішов нам назустріч.

— Наш, — сказав поручик, піднімаючи весло. Не було чого спішити, човен сам ішов за водою.

Були справді наші. Попереду стояв фельдфебель з викинутою рушницею. За ним два веслярі. На кормі четвертий.

— Малий човен,— зауважив поручик,— не за інструкцією йде. Головне русло призначене для великого, два малі патрулюють боками. Випадок, видно.

Жовніри помітили нас, завеслували живіше, і ми наблизилися на голос. Фельдфебель салютував здалека:

— Шпиг!

Було це, як постріл, від якого я здригнулась несподівано.

— Чого ти, нюня,— сказала я собі і затисла зуби.

— Шпига зловили, пане поручику, на великому човні йде, під сержантом. Спішу доповісти.

Ударили ще веслами, човни зіткнулись. Фельдфебель здав звіт:

— Вниз річки, до кінця нашого району йшли ми спокійно. Нічого. Вернулись. До березнячка, що на п'ятій версті врізується в багна, теж спокійно. Проти березнячка — з очерету сержант:

— Пане фельдфебель, човник!

— Який човник?

— При березі, коло берізок, човник.

— Нічого, човникові вільно бути.

— Вільно,— кажу,— йому бути, а нам вільно дивитись. Пересів я в нього, пробрались через очерет, залягли за острівцем. Човник, як на долоні, легкий, рибальський.

— Коли є човник,— кажу,— буде пловець.

Пролежали ми на сонці цілу годину. Тоді — з березнячка двоє: один — худячок, босоніж, драна сорочка, штани підкочені. Рибалка. Другий — кашкет, хакі, чоботи до колін. Плечистий — силу чути. Поговорили, потиснули руки. Худячок у березняк, хакі — в човник. Пропустили ми його коло себе, потім — слідом за ним. На річці натиснули:— Стій, братику!

Нічого. Оглянувся спокійно, як у себе на вулиці, ударив веслом — і в очерет.

— Стій! — кричу я. Не стає. Тоді ми: брраз! — понад голову. Нічого. Я до хлопців:

— Ближче по очерету пали!

Зойкнула вода. А він, як на прогулянці, рівненько веслом: блис-блис. Коли не вб'ємо, втече. А приказ: живим брати. Тоді я прилякнув, змірив у праве плече, поклав на язичок палець... Коли тут назустріч — сержант з правого крила.

— Попавсь!

Глянув перед себе, глянув за себе, спинився. А збоку — вікно. Розтяв очерет, туди! Втопиться? Ні! Поклав весло в човен, вийняв з грудної кишені чорний портфель — і в глибінь. Пропав. Важкий мусив бути.

— Нічого,— кажу,— братику, аби язика не втопив. Язик найкращий документ.

А він усміхається. Поклав долоні на коліна, дивиться на нас, усміхається. Жде. Під'їхали ми. Стукнулись човни. Я до нього:

— Руки вверх! — і рушницю до грудей. Кінцем дула до грудей, пане поручику.

А він лівою рукою за рушницю, правою за перед нашого човна і вгору.

Скупав би на смерть, коли б не сержантова кольба.

Тут ми побавилися з ним.

Вісім нас. Довкола трясовина, під ногами безодня, а він — ведмідь. Нічого. Скрутили. Вивезли на русло, кинули в великий човен.

— Ідь,— кажу,— де тобі смерть писана.

А він — на дні — усміхається.

Фельдфебель підняв брови і глянув на нас вижидаюче.

— Нічого, це не довго,— зауважив поручик.

— Те саме я казав, пане поручик.— Смійся,— кажу,— братику, бо незадовго плакатимеш.

Він затінив очі рукою і розглядав низ річки.

— Пливуть,— сказав з полегкістю.

Пливли,— це я вже бачила раніше. Великий човен ішов важко проти води, ведений двома веслами. Я впилася в нього очима.

Буває іноді так: у повітрі тихо, а на плесі води — рябина.

Складка при складці — дрібна, нерухома, блискуча.

Рябіло так у мене тоді всередині. Я сплела на колінах пальці і ждала.

Поручик думав вернутися на безодню шукати портфеля. Мені випало плисти додому самій — при великому човні.

— Добре,— сказала я.

Щось у мене майнуло при цьому крізь думку, неясне, але вперте, і я додала.

— Проте це слушно: язик найкращий документ.

— Є деякий клопіт з його одчитуванням,— сказав поручик, усміхаючись тихо. Він пересів до фельдфебеля, забираючи з собою Джека. Потім ми ждали.

Човен підійшов і осів грузко перед нами. Був важкий. Вода сягала до половини бортів. Сколихнувся й наче зітхнув.

Спереду сидів молодий сержант із блідим похмурим обличчям. В його руках чорнів наган, звернений дулом углиб.

Далі два рядові з рушницями на колінах. За ними веслярі.

При кермі — малий жовнірик із дерев'яним обличчям. Залягла між ними напружена мовчанка.

Я обвела всіх повільним поглядом і підняла очі на поручика.

Стояв прямо, спираючись карабіном на край човна. Змінився невпізнанно.

Нижня його щелепа ходила вперед і назад, а під вилицями бігали грудки стиснутих м'язів. Застиглі очі були вп'ялені в глибину великого човна.

Я збігла додолу по їх нерухомих проміннях і побачила внизу обличчя шпига.

Було велике, тверде, засмалене, наче вирізане з бронзи. Лежало на дні човна — ціле в сонці, без тіні.

Було в ньому повно сонячних блисків, що збігали гнучими рисками по виступах кісток.

І було ще щось, що я спершу прийняла за сонячні блиски, — через те, що з них складалося. Був усміх.

Дві срібні риси під очима й золота дужка губ, кутками вверх.

Я звела очі на сержанта й сковзнула ними по слизькому дулу нагана. Було націлено просто між брови, на перенісся.

Я стулила вії, простягла долоню й почесала нею об сухий край човна. Потім опустила її на дно й налала ручку собачої нагайки. Встала на ноги, вирівнялась. Підняла вгору всю руку і з силою втяла через обличчя.

— Га-згас!!!

Губи шпига зламалися вниз, а з чола між брови — оклик!

Я сіла й повела довкола очима.

Бачила я все крізь імлу і даремно шукала в ній лиця поручика.

Замість цього виринув передо мною різко й виразно маленький жовнірик при кермі. Його кругле обличчя було напружено витягнуте на тонкій шийці й дивилось поміж голови веслярів у глибину човна.

— А губи, як у шпига: зломані вниз і між бровами — оклик.

Я здвигнула плечима і спитала:

— Чого ти?

Тоді жовнірик підскочив, одкинувся до керма й крутнувся до мене. Його очі затанцювали срібними копієчками по моєму обличчі. Брови раптом побігли на середину чола й потягли за собою кутки губ.

— Чого ти? — повторила я злісно.

— Таки сміється, прошу панночки, — сказав дзвінко жовнірик з дерев'яним обличчям.

В мені щось зойкнуло. Я протягнула руки до великого човна й, учепившись пальцями в борт, шарпнула його до себе.

Обличчя шпиґа було все на сонці, як раніше.

І зсередини — усміх.

Через праву щоку лежав синьою п'явкою слід нагайки. А зсередини — усміх.

Тоді я нагнулась до нього так низько, що чула, як його віддих шелестів у ніздрях.

Тремтіла я, як зігнута бурею тополя.

Зуби мої затислись до болю. Рвала б я ними той усміх по кривавому шматочку й випльовувала в річку.

Але я тільки назвала його псом і з силою пхнула од себе човен...

— Вперед!

Весла ударили разом, і човен пішов уверх по річці.

Я не поплила додому. Їхала зразу проти води за ним, потім одстала й повернула в багна.

Була в мені ціла буря, і через те я впала, як буря на багна. Збивала за собою стовпи комашні, що пропадали вихорами в гарячій синяві. Підривала стаї качок, що підставляли свої груди просто на постріл.

Одну з них стягнула я праворуч у м'яжку трясовину. Другу ліворуч — у глухий кінець рукавця, недоступний Джекові.

Третя черкнула довкола мене подвійну спіраль і впала просто в човен. Вдарила ще раз крилами на дні й підсунулась до самих моїх ніг. Витягнула шийку, застукотіла дзьобиком і сипнула перед мене капельками крові, як намистом.

Наче просили водяні птахи, щоб не вбивати їх даремно. Тоді я одложила двоячок й, узявши у руки весло, поснувалась по багнах, як причинна.

IV

Сонце вже хилилось до заходу, коли я повернулась додому. Широке замкове подвір'я лежало в густій тіні, що падала на нього з темних будівель. З червоних покрівель сипався вниз золотий пил раннього присмерку.

З високих сіней замку вибіг проти мене денщик.

— Прошу панночки, пан полковник непокояться. Ждуть нагорі з обідом.

— Добре, — сказала я, — вже йду.

Але коли він кинувся на сходи, щоб сповістити батька про моє повернення, я затримала його і спитала:

— Тут привезли недавно шпиґа, не чув ти?

— Так, прошу панночки. Його тільки що провели в ад'ютантську.

Я вагалась одну хвилину, стоячи вже одною ногою на першій сходинці. Потім сказала:

— Повідоми пана полковника, що я зараз прийду.

Сама ж повернула в бік ад'ютантської.

Це було вперше, що я в своїх думках поставила щось понад батьків неспокій. Мусило бути сильне, сильніше за все моє дотеперішнє життя. Було таке справді,— це я одчула на собі за два найближчі, рокові дні мого життя.

Ад'ютантська містилась у партері, в кінці коридорчика, наліво од входу. Було тут майже поночі. Я намацала у пільмі двері й увійшла досередини.

Спершу мене осліпило рідке червоне світло, яким була налита вся кімната. Вона виходила на захід високим гостроверхим загратованим вікном, за яким саме тепер сідало сонце.

А коли мої очі звикли до світла і я звернула їх углибину, то побачила просто перед собою шпига.

Кімната була переділена низьким бар'єром на дві половини, і він стояв сам по той бік бар'єра.

Постать його темніла різко на ясному фоні вікна, обнята рамою готичних стінок. Од неї падала тінь через цілу кімнату, загортаючи себе всю, од стіп до голови.

Я минула поручика, що підвівся мені назустріч, і підійшла до перегородки.

Мала я тут хвилину дивної ілюзії.

Освітлене знадвору вікно виступило вперед і, обнявши голову шпига, вплело її в залізні пруті ґрат.

Тоді та голова хитнулась, піднялась і розрослась на моїх очах до велетенських розмірів.

Вона розгорнулась передо мною, як вулканічна долина, спалена згори сонцем і вогнем зсередини. Стояв на ній важкий присмерк, що не пропускав ззовні ні одного променя.

І тільки зсередини, крізь щілини проваль просочувалось рівне, спокійне світло й стелилось пологим серпанком по землі.

Я ворухнула плечима й стріпнула нетерпляче повіками. Тоді вікно одскочило, а голова одірвалась од ґрат і стала внизу за бар'єром.

Змаліла. Проте була велика, темна. І в лиці серпанком — усміх.

Я повернулася до ад'ютанта.

— Чи знайшли портфель?

— Ні, прошу пані.

— Добре! — сказала я коротко. Прозвучало це в мене, як програма на найближчий час.

— А він? — кивнула я в бік шпиґа.

— Як пані бачать. Мовчить, мов німий.

Я підійшла щільно до ад'ютанта:

— Я думаю, він у вас заговорить.

— Сподіваюся,— сказав поручик усміхаючись.

Але я зловила в його голосі нотку непевності, й у мене піднялась хвиля згiрдливої злості. Я одступила од нього і, пробігаючи очима всю його постать, сказала холодно:

— Це так — не по-жовнірськи: «сподіваюся». Тут діяти треба!

Поручик спалахнув увесь, а я грюкнула дверима й пірнула в пiтьму коридора.

На сходах я зустріла батька, який ішов уже назустріч мені. Під насупленими бровами ховав він свій неспокій.

— Що таке сталося, дочко?

Тут я вперше скривила перед ним душею. Вийшло в мене це так просто, що я аж здригнулась од того. Я сказала:

— Поблукала трохи по багнах — і тільки. Нічого, бачиш,— вернулася ціла й здорова.

Батько взяв мене під руку, і ми пішли в кімнати.

— Ти кинула б ті багна, Лiдо. Нічого доброго вони нам не приносять.

— Знаю,— сказала я роздягаючись,— ти про шпиґа? Маєш із ним клопiт, батьку?

— Очевидно, краще б без цього.

— Що там: розстріляєш, і тільки.

— Так. Бавитись нам з ним ніколи.

Ми пройшли в їдальню. Сiдаючи до столу, я спитала:

— Ти бачив його, батьку?

— Не ходив ще. Ад'ютант тільки був з доповіддю.

— Ти подивився б. Мені здається, це — шишка.

Я зігнулась за чимсь і сказала перерваним голосом:

— Із ним варто б побавитись.

Батько помовчав хвилину, потім сказав коротко:

— Там зроблять, що треба.

Наливаючи йому тарілку, спитала я через стіл:

— Ти думаєш про ад'ютанта? Я була там хвилину тому. Боюся, що поручик недооцінює ситуації. І взагалі маю враження,— в нього занадто м'ягка рука.

Я зиркнула на батька й кинула мимоходом:

— Тут би — Ларкіна...

Так я підходила до виконання програми. Ішла просто, не оглядаючись.

Ларкіна я не терпіла фізично.

Був це російський білогвардієць на нашій службі. Крутилось їх тоді в нас густо. Мав щось жіноче в своєму ви-

гляді. Дивно ніжне, рум'яне обличчя з жіночим овалом. Тонкий рівний ніс із рухливими ніздрями. Червоні пухкі губи. І тільки великі чорні очі горіли неспокійно під крильцями брів.

І з того, як легко пройшло це ім'я через мої уста, пізнала я, яку завела оце гру і як твердо стою на вибраній дорозі.

Батько насупився над столом і мовчки їв. Потім кинув крізь зуби:

— Роблю це в крайньому випадку. Краще без цього.

Він подумав над чимсь хвилину, потім устав і пройшов до телефону. Викликав ад'ютанта і попросив звіту. Од часу до часу давав короткі замітки, з яких я старалася не пропустити ні одного слова.

Коли скінчив і повісив трубку, я зітхнула й дала волю довго стримуваному тремтінню. Справа стояла добре.

По обіді мене викликано в лікарню. Тут я довідалась про речі, які мені ставали впоперек дороги.

О, так, те, що вчора було моїм дорогим обов'язком, тепер мені перешкоджало.

На завтрашній ранок мала прибути партія ранених, для яких треба було приготувати лікарню. Знайшлося в мене багато роботи.

Проте через годину я зійшла до телефону і подзвонила в ад'ютантську. Одізався поручик. Я сказала як могла лагідно:

— Пане поручику, я була з вами трохи нечемна. Прошу пробачення.

Вагався якусь мить, потім одповів своїм звичайним м'яким голосом:

— Нічого, прошу пані. Це було для мене поштовхом у роботі.

— Працюєте?

— Так, пані.

— І як же йдуть справи?

Стояла хвилину мовчанка, в якій мені почулось хитке здвигнення плечей.

— Трудно, прошу пані. Не хочу робити пані марних надій — справи йдуть важко. Правду кажучи, ніщо майже не змінилось од часу виходу пані.

Я скипіла й підняла голову.

— О, так, пане поручику, — сказала я, — це не метелики ловити, — і повісила трубку.

Рівно через годину подзвонила вдруге і спитала коротко:

— Як справа?

— Трудно.

Я обірвала й викликала батька. Перевела дух і стримала голос, щоб задушити в ньому тверді нотки. Батько спитав:

— Хто говорить?

— Це я, батьку. Хотіла тобі сказати, щоб не ждав з вечерею. В нас багато роботи, і я вернуся пізно.

— Добре, дочко,— сказав,— я вишлю по тебе коні.

Я помовчала.

— Чи є в тебе які вістки з фронту? — спитала за хвилину,— нас сповістили, що прибудуть ранені.

— Так, живішає. Будемо мати роботу.

Я нагнулась над трубкою.

— Як ти думаєш? Чи не слід було б через те прискіпити з тим шпигом?

— Не турбуйся, дочко. Поручик не відходить від нього.

— Ох, поручик. Я тільки що дзвонила туди. Скажу правду: не на його це зуби горіх.

Батько ворухнувся неспокійно при трубці:

— Чи не зайвий це клопіт для тебе, дочко? Не хотів би я, щоб ти собі брала до серця цю справу.

Я усміхнулася:

— Це звичка, батьку. Твій клопіт завжди був моїм клопотом. Цього не зміниш. Крім того, цей шпиг — трохи й мій здобуток. Ти вже дозволь, батечку.

— Будь спокійна, Лідо!

— Добре, вже кінчаю,— сказала я лагідно.— Але ти все-таки не забудь Ларкіна. Супроти руху на фронті...

Батько обірвав:

— Побачу.

Я повісила трубку й зітхнула.

Пізнім вечором заїхала до мене бричка. Вулиці були майже порожні. Зрідка попадались молоді пари, для яких усяка година буде ранком.

Високо в небі плив місяць. Сірі стіни замку на горі витягнулись якимось в його голубому сяйві, зробились легкі й майже прозорі. Порізані гострими тінями, знімались вони з стрімкого чола гори, наче кришталевий її сон, навіяний м'яким хлюпотом річки.

Люблю природу. Бувають хвилини, коли мені здається, що дотикаюсь до неї голим серцем. Говорить десь Тагор² про велику радість цього безпосереднього дотику.

Бо все це: місяць і замок, і пізні пари на місячних вулицях — було тільки декорацією, на тлі якої сповняла своє призначення зачаєна до скоку дійсність.

Шпиг і я.

На замковому подвір'ї вийшов мені назустріч з темних сіней конвой з п'яти жовнірів.

Між ними йшов шпиг.

Голову мав одкриту, лице притрушене місяцем. Ішов по східцях між конвоєм помалу і просто, наче це він вів жовнірів.

Я перепинила сержанта, що йшов за конвоєм.

— Куди це?

— На третю башту.

Зойкнуло в мені щось:

— Ларкін, Ларкін!

На третій башті було гніздо Ларкіна.

Здійснюється!

Я дивилась їм услід з затамованим віддихом.

За мною, на східцях, почулися кроки, і я здригнулась.

Був сам Ларкін.

Сходив помалу, хитаючи станом, як кішка. Поздоровкався зо мною на ходу, спиняючись.

— Пане капітане!

Підійшов до мене трохи здивований, не приймаючи оддашка руки. Я привіталась із ним, затримуючи його долоню в своїй.

— Маєте, бачу, роботу.

Усміхнувся мовчки, показуючи дрібні гострі зуби.

Я спинилась на них очима з незрозумілим для мене вдоволенням.

— Мушу вам сказати,— відізвалась я за хвилину,— мушу вам сказати,— батькові дуже важливо, щоб він заговорив. І мені теж...

Потім наблизилась до нього і сказала лице в лице:

— Думаю, вам це вдасться.

Ларкін підняв брови і здвигнув непевно плечима.

— Не ручусь, ласкава пані. Чи заговорить, не ручусь.

Зіщулив очі, блискаючи зубами:

— Але що заспіває, що заспіває він у мене, за те віддам голову.

Сміявся тихо, одходячи подвір'ям. Коливав на ходу клубами, наче збирався танцювати.

Я дивилася йому вслід з обридженням і вдоволенням. Був моєю рукою, яку я затискала тісно, щораз тісніше.

Мій сон був цієї ночі подібний до імли, в якій думки плавали рівно і складалися в правильні висновки.

Мала я їх з пробудженням цілий клубок під серцем, цупкий і незрушимий.

Вранці зійшла я до лікарні, де вже прибули перші гуртки ранених. Було в моїх руках стільки спокою й певності, що вони усміхалися під моїми долонями і з тоскою повертали за мною голови, коли я від них відходила.

Тоді я нахилилася до них і говорила м'яко:

— Добре вже, добре,— й усміхалася до них тихо.

В кутку операційної висів телефон, але я проходила повз нього спокійно.

Не ховаю од вас: був це спокій інструменту, який невидима рука натягувала безупинно поволі до найвищого тону.

Коло обіду прибули в лікарню нові гуртки ранених, і мені випало обідати поза домом. Проте я відпросилася на хвилину в лікаря і побігла в замок.

Коли я увійшла в сіни й повернула на наші сходи, вгорі стукнули двері й почулись кроки вниз.

— Ларкін! — пройняла мене блискавкою думка.

Був справді Ларкін.

Я сперлась на поруччя і ждала.

Сходив помалу, хмарний і до того блідий, що його обличчя світилось у сутінках сіней.

Очі мав спущені додолу, й тільки поламані стрілки брів зраджували мені їх вираз.

Майже зіткнувся зо мною. Відступив і, перепрошуючи, старався усміхнутись. Проте я встигла зловити ту нелюдську жорстокість, що горіла в його очах. Вона зачаїлась передо мною під віями, потім майнула в глибину зіниць, як застуканий втікач.

— Що доброго приносите, пане капітане? — спитала я, вітаючись із ним.

— Добре не легко дається, ласкава пані,— сказав майже спокійно.

Я насторожилась:

— Скажіть, невже так трудно?

Взяв мене за руку й підвів до стіни. З закругленого муру виглядала тут велика необтинькована кам'яна брила, на яку падало згори сонячне світло. Постукав по ній пальцем.

— Камінь, ласкава пані, усміхнений камінь.

Висунув наперед нижню щелепу і глітнув нею повітря, як черпачком:

— Але я зніму з нього той усміх — зі шкірою!

Пройшов. А я злягла грудьми на камінь і зойкнула. Тоді оглянувся й підняв на мене бліде обличчя:

— Щось зволите, ласкава пані?

Я простягла до нього обидві руки:

— Ларкін, ой, Ларкін!

Повернувся. Його брови кинулись угору, як крила ластівки, і він пішов до мене. Губи його розхилились, як рана.

— Ні, ні,— прошепотіла я, заслоняючись долонями,— туди, туди, на башту!

Прокричав щось і ринув униз, як божевільний.
Я вже не заходила до батька. До батька — не було чого.
Я вернулась у лікарню.

Через годину подзвонила на третю башту. Відповів мені незнайомий голос.

— Пан капітан зайнятий.

— Попросіть.

— Не вільно, коли пан капітан зайнятий.

Я обтяла:

— В ту ж хвилину! Просить Танська.

Трубка стукнула.

За хвилину продеркотіло. То був Ларкін.

— Простіть, пане капітане, що перериваю. Працюєте?

— О, так, пані. Руки мої от у такому стані — трубку притримує мені черговий.

Я затремтіла вся, але сказала рівно:

— Очевидно, з успіхом.

— Так, пані, за це я ручився головою.

В мене підігнулися коліна, і я присунула собі крісло.

— Скажіть,— простогнала я майже,— скажіть, чи перестав посміхатися?

— Як би це пані сказати? Власне — посмішки вже невидно очима. Відчуваю це тільки пальцями її остатки на лиці. А тут уже справа легка.

Ледве стримуючи цокотіння зубів, я проказала в трубку:

— Я думаю, не про те йде — знищити його зверха. Важливіше — згасити всередині. Так я думаю, Ларкін.

Помовчав хвилину:

— Розумію паню. О, розумію паню! На жаль, мої знаряддя не сягають так глибоко.

Я сперлась знесилено на стіну й перевела глибоко віддих.

Моя душа була в те пообіддя, як антена, розіпнута високо в повітрі й наставлена на одну тільки хвилю.

Ловила її точно й чуйно і перемінювала в грудях на стукіт серця.

Коли сонце знизилось до заходу, охопив мене дивний неспокій. Звивався в грудях, як клубок гадюк, і підходив до горла.

При перших сутінках був малий перепочинок у роботі. Я вибігла з лікарні і, пробігши міст, кинулась кущами, по схилу гори, в бік замку.

✧ Була тут вузька стежка, по якій я іноді скорочувала дорогу. Коли я була вже на половині гори, в верхньому її кінці замаячила якась невеличка постать. Вона вертілась там хвилину, потім пішла вниз, мені назустріч. Я спинилась і придивилась.

Це був жовнірик з дерев'яним обличчям. Ішов помалу; хилитаючи руками, як дерев'яна лялька.

Я затримала його і спитала:

— Тут десь бічна стежечка на третю башту, не знаєте?

Жовнірик повернувся мовчки зо мною і провів угору, туди, де кінчилися кущі. Тут він кивнув рукою в бік башти, як маятник, і пішов назад униз.

Стежка входила тут на малі східці, прибудовані до круглого муру, і повертала довкола башти до дверей, що вели з замкового подвір'я. Я пройшла в них, притримуючись руками за стіну.

В дверях наткнулась на ад'ютанта. Поздоровкався ніяково.

— І пані тут?

— Хочу бачити Ларкіна.

— Це буде трудно. Шукаємо його і не знаходимо. Одійшов кудись.

— Невідомо панові, чи він скінчив роботу?

Поручик спитав неприємно тихим голосом:

— Що пані називають кінцем роботи?

Я спалахнула й підняла на нього очі.

Але він витримав спокійно мій погляд і сказав сухо:

— З наказу полковника — кінець буде завтра о п'ятій ранку.

І додав тихіше:

— Приходжу перевести його в друге крило, де матиме останню спокійну ніч.

Я затремтіла й схопила його за руку:

— Ідете туди?

— Так.

— Прошу, візьміть мене з собою.

Здвигнув нерішуче плечима.

— Заборонено?

— Ні.

— Отже, я прошу дуже.

Вагався ще. Потім поступився і попросив рукою до середини.

Перед нами йшов ключник з двома жовнірами.

Сходи обернулись спіраллю раз і другий, і ми вийшли на площадку, освітлену згори електричною лампочкою.

Було там троє високих дверей, оббитих чорною бляхою.

Я перебігла їх очима й подумала:

— Середні.

Ключник одімкнув середні.

Виглянула камера. Була висока, вузька, стрілками склеплена. Згори сіялось матове світло ковпачка. В проти-

лежній стіні маячило глибоке віконце. Знадвору прилипло до нього криваве око гаслого дня.

На низькому тапчані біля стіни сидів лицем до вікна він.

Я ввійшла. Підійшла до нього так близько, що видно було мені його стрижене тім'я.

Стала за ним тихо й туго, як полум'я, витягнуте вгору. Десь високо, в башті, било молотом серце.

Чекаю.

Можна було почути. За мною дихали люди. Довкола щеміло повітря.

Чекаю.

Збоку піднялась рука поручика й лягла йому на плече. Повернувся, як туго затиснута шруба.

— Ой!

Дикий крик ударив мене з грудей і одкинув до муру. Обличчя!..

— Обличчя, де обличчя?

Не було обличчя.

Було поле, розорене божевільним плугом — вверху, униз, навскіс. Скиба на скибу — глибоко, чорно, дико.

Впала я на коліна, й обняла руками голову. Впилася в нього очима, як губами.

Тоді... одчинилась надо мною, як небо, велика блакитна тиша.

Поле. Борозни. В борознах — сонцем — срібні струмочки світла. Усміх.

Пішла я на них як на сонце. Поклала руки на руки.

Тоді той усміх — ще мені усміхнувся. Була я майже безтілесна.

Не знаю, коли зійшла вниз. Подвір'я. По ньому хтось кульгавив дивно. Батько.

Підійшов, заговорив швидко. — Так, так.

— Добре, батечку, добре.

Нахилився надо мною і прокричав:

— Ларкін — забитий — в кущах.

— Добре, батечку, добре.

Я поклала йому руку на шию й осунулась вздовж тіла в солодку яму.

Опритомніла я в своїй спальні, на ліжку. Надо мною схилювся батько.

Я встала, спустила ноги на землю й зітхнула.

— Це завтра, о п'ятій ранку?

Батько підвів брови:

— Про що ти, дочко?

— Думаю — розстріл.

Батько сів тяжко на крісло і сказав упівголос:

— Розстріл — о п'ятій.

Тоді я присунулася до нього і взяла за руку:

— Він там такий... такий... Дозволь, батьку, пошлю йому води — вмитися.

Дозволив мовчки.

Я вийшла до сусідньої кімнати. Вибрала найм'якший рушник із своєї білизни. Наповнила водою високий білий глек і послала вниз санітаром.

Тоді вернулась у спальню. Сіла на постіль. Повіки мої обважніли, і голова хилилась до подушки.

— Піду спати.

Батько притакнув головою. Я роздяглась, лягла й заплющила очі. Батько торкнувся долонею мого чола.

— Ні, батьку, все добре.

Він поправив мені укривало в ногах, і я зразу заснула.

Прокинулась рівно о четвертій. На вікнах лежав перший світанок.

Одяглась і вийшла навшпиньках із кімнати. Зійшла в парк. Обійшла західну стіну замку й постукала до садівника. Він виглянув через кватирку й закивав привітно білою головою. Одчинив у дверях засув і вийшов.

— Мабуть, квітів, паннусю?

— Квітів.

Усміхнувся м'яко.

— Вродини чиїсь будуть?

— Вродини.

Стежкою через сухий малинник зійшли до квітника. Збігав трьома килимами вниз, до старих лип на березі. Висіло над ним павутиння імлі, вогке й пахуче.

— Осінні вони тепер у нас, золоті. Які зволите, паннусю?

— Чи можна одну троянду?

Згодився. Можна одну троянду. Кольору?

— Червоного.

— Так. Знайдемо найкращу. Коли одну, то знайдемо найкращу. І червону.

Ми зійшли на доріжки між грядками. По обох боках стояли дерева — тонкі й високостеблі. В їх зелених кронах лежали квіти — великі, барвисті, пізні.

Ми спинились коло одного, внизу, біля лип. Мало одинокую червону троянду в чащечці листя. Була свіжо розцвіла, з серцем, загорнутим у пелюстки.

— Можна цю?

— Ваша воля, паннусю.

Підняв ножиці до корони.

— Сама зітну.

Стежив неспокійно за моїми руками, а як квітка схилилась у мою долоню, усміхнувся.

— Вмієте ходити коло квітів?

— Вмію. Ми мали вдома такий квітник.

Покивав головою:

— Одійшов у чужі руки?

— Ні.

— Війна, певне, знищила?

— Ні.

Покліпав червоними повіками.

— Вибачте старому цікавість. Що ж сталось з вашим квітником?

Я підняла на нього очі:

— Чому питаєте?

Зніяковів.

— Сказали, паннусю, що мали квітник, а сам я садівник...

Правда. Я сказала «мали». Вийшло це несвідомо. Проте було — правда.

Я попрощалася з садівником і пішла вгору стежкою.

З боку парку був старий, закинутий вхід до замку, з якого вели круті сходи на горище. Було тут ще поночі. Я йшла по сходах і ловила в п'яті стопами стоптані східці. Малі віконця подавали мені рожеві пальці й вивели під саму покрівлю.

На горищі вже сіріло. Крізь невидні щілини сльозив сюди світанок. В далекому темному кутку білів квадратик вилому в стелі.

Я пішла просто на нього. Покрівля спадала косим причілком до стелі. Я схилилась, поповзла й лягла грудьми на сволок. Внизу було подвір'я з чорною брамою.

Я взяла голову в долоні і ждала.

Дві хвилини перед п'ятою почувся знизу глухий тупіт. Прохрипіли засуви, і брама одчинилась. На кам'яні плити лягла блакитна смуга ранку.

Вийшли два жовніри і стали обабіч брами. Другі два поруч з ними.

Тоді — він.

За ним іще два. Фельдфебель, поручик.

Як знімали з нього кайдани, підняв голову й оглянув подвір'я. Побачив проти себе піскову стіну й пішов на неї. Обернувся, вирівнявся. Стояв просто під моїми очима. Його тім'я було б на лінії моїх сліз, якби були сльози.

Не було сліз. На губах я тримала троянду й дихала нею.

Поручик скомандував. Викинулись рушниці.

Тоді я просунула руку крізь вилом і пустила троянду. Стояла така тиша, що я чула шелест падіння.

Понад подвір'я пролетіла з криком ластівка. Він підняв за нею очі.

— Це не ластівка, це я,— сказала я самими губами.

Проте почув. Підніс до кривлі обличчя і знайшов мене очима. Був тепер близько. І зір мій загострився.

Через те я бачила: усміхався. Троянду мав на устах. Мусив ще бути мій віддих у пелюстках.

Коло брами знявся неспокій. Поручик одділив двох жовнірів і вибіг з ними з подвір'я.

Пролунало різке: — Готовсь!

Стволи рушниць припали до облич.

— Ой!

Я впала губами на сволок. Вгризла той крик у сухе дерево.

Потім я бігла вниз по сходах. Мигтіли вікна, кричали стіни. Внизу спинило мене дуло пістоля. Лицем в лице я переглянулась з ад'ютантом. Зблід. Одступився й велів пропустити. Пробігла я два подвір'я і впала до чорної брами.

Була така хвилина — був сам. Лежав горілиць, з рукою, кинutoю вверху. Затиснув у ній троянду міцно, побідно. Одно око мав розплющене. Під ним стояла тонка риска! І під другим. А в кутках губ світляні ямки.

Я стала на коліна коло нього і стулила розплющені повіки. Стерла rischi під очима й згасила ямки в кутках губ.

— Буде вже, буде,— шептала я до нього.— Ти ж чуєш, я тут — буде.

Але повіки знову розійшлися. Під очима стали rischi, а в кутках губ світляні ямки.

Мабуть, я усміхнулася знесилена. Схилилась над ним і стирала долонями кров, що сльозила з чола.

Прийшли потім санітари. Взяли його на ноші. Прикрили брезентом. Один відчинив хвіртку. Я пішла за ними.

На схилі, в терновнику, чорніла викопана могила. Тут його поховали. Місце значене — молодий берест у головах.

Як зійшло сонце, я вернулась до хати. Сіла край постелі.

Вчора: велика, блакитна тиша надо мною. Тепер вона зібралась у мене грудкою біля серця. Було добре.

Одчинились двері, увійшов батько. Забігав по мені очима і схопився за голову.

— Лідо, що з тобою?!

Я оглянула себе.

Мої коліна були в крові, як і долоні.
Я усміхнулася слабо:
— Це той — розстріляний усміх.
Опівдні я виїхала з Л.

На цьому Ліда скінчила.

Ми всі сиділи далі нерухомо, наче довкола нас снувало ще плетиво дивних випадків.

Кох заляк на своєму дзиглику, як складена втрое кістяна фігурка. Одна його брова піднялась на чоло, збираючи над собою лапку теплих зморщок. Логвин схилив свою сажневу спину до колін, тримаючи в долонях чіхрату голову. Кістляві щиколотки його пальців виглядали з волосся, як ніжки павука.

Іва сиділа коло Ліди рівно, з головою, одхиленою на спинку канапи. Кутки її губ були стягнуті вниз, а підняті до стелі очі блищали з дивною для неї суворістю.

Стояла мовчанка, яку перепинила сама Ліда. Вона обвела нас одним поглядом і сказала своїм звичайним, прозорим голосом:

— Ну, а тепер і справді до речі. Кох, за тобою слово.
Кох вийняв з уст холодну люльку і зауважив м'яко:
— Зміни воду троянді, Лідо.

Ми всі переглянулись між собою, а Ліда сплеснула в долоні.

— Ти — Кох?

— Еге ж, — сказав просто, — Кох же не камінь.

МАТИ

Поліський примітив

Стара проводить Ганну до перелазу. Вона скидає очима по білій місячній доріжці між тинами й говорить:

— Ідеш-таки, дочко?

— Іду, мамо.

Ганна спиняється за ворітьми. Її тінь перегинається через воріння й лягає на крихкому снігу подвір'я.

Стара підходить до воріт.

— Ночувала б, дочко. Пізно. Ліс.

Ганна одказує:

— Нічого. Недалеко. Руднянські ободники йтимуть, стрінуться. Піду.

Вона обгортає дитину хусткою. Підсовує до грудей і прислухається. Стара стежить мовчки за її рухами. Потім питає тихо:

— Спить?

Ганна киває головою. Стоїть ще хвилину, потім вклоняється матері в двір і відходить вздовж тину.

За тином лежать високі, напухлі од снігу материні грядки. Місячне світло спливає по їх опуклостях і збігається в м'яких борознах. Зрідка чорніють по снігу стовбури забутих з осені соняшників. На одному з них біля тину сидить спізнілий птах і теребить залишки насіння. Він держиться ніжками змерзлих листків і б'є клювом у зернята. Стукіт розходиться далеко по білих грядках.

Коли Ганна наближається, птах збиває крилами й відлітає в бік лісу. Ганна проводить його очима, доки він не зникає в темному вітті. Тоді вона прискорює ходу. Ліс її вабить.

Так вона доходить до кінця грядок. Тут пристає на хвилину й оглядається до двору. Бачить у ньому матір.

Стоїть на порозі хатини. Нависла стріха загортає її густою тінню. Голова матері схилена нерухомо вперед. Наче вона розглядає щось напружено в глибині лісу.

Нічого. Ганна киває їй здалека й відходить від тину. Ліс її вабить.

Він вибігає до грядок двома стьожками молодої сосни. Схоплює ними стежку, як простягнутими губами. Стежка сковзає між ними м'яким струменем і вбігає в чорнолісся. Іде в ньому просто, ясно й глибоко, як лісове зітхання.

Далекий її просвіт піднімається вгору і вплітається в дубове верхів'я. Іти по ній легко.

З обіду падав погідний, тихий сніг. Він ліг прозорим пухом унизу між пнями і вгорі на вітті. Тепер він палахкотить проти місяця м'яким маревом. Верхи дерев тремтять у ньому, як великі срібні кульбаби.

Дмухнеш — облетять.

Нікому дмухнути.

Внизу під віттям глибока снігова тиша. Легка і оксамитно м'яка. Вона спиняється по пнях і крізь срібні верхи парує небо.

Іти в тиші легко. Це від неї стежка — як лісове зітхання. Над стежкою зводиться вгору склепіння верхів. Від нього звисає додолу блакитна сітка тіней. Здрагається за Ганниною ходою, сковзає по спині і стелється вслід на снігу. Її неправильно сплетені вічка обведені пухким жовтим саявом.

Всі тіні обведені стьожками пухкого жовтого саява. Світяться. Уздовж по рівній доріжці світяться тіні. Те ж

і в глибокому лісі. Вони там розвішані синьою тканиною — від дерева до дерева. В їх складках лежать тихі блідо-жовті світлячки.

Світлячки ворухнуться, коли на них дивитися йдучи. Їх пухкі спинки видовжуються й повзуть довкола пнів. Сині тіні тоді оживають. Глибина лісу сповнюється примарно тихим рухом.

Ганна відводить очі, зітхає і нахиляється над дитиною. Пробігає по її тільці рукою і пригортає голівку.

Дитина пробуджується. Пружить сповиті ніжки і повертає голівку в боки. З глибини хустки йде її тихе сплакування.

Вихоплюється звідтіля блискучими ниточками і тремтить у повітрі. Снується по лісі. Вплітається повитицею в снігове гілля.

З далекої глибини лісу одзивається йому слабе, самотнє скигління.

Ганна підводить голову і прислухається.

— Мов би плаче дитина.

Буває іноді так...

— Мов би плаче загублена в лісі дитина. Сидить, притулена до пня старого дуба. На голівці в неї сніг. І плечики в снігу. На зведених колінках сині кулачки. Повіки зморені довгим чеканням. Вона піднімає їх востаннє. Потім вії дитини склеюються. Засинає...

Ганна стримує віддих.

У лісі тихо. Лежать спокійно тіні.

Ганна схлипує і нагинається низько до хустки. Вигортає з пазухи груди і подає дитині. М'які губки схоплюють набринілу молоком бородавку. Язичок підсовується жолобом і сковзає ритмічно.

Ганні з тим трудно. Ніяк не звикне. В ногах сіпаються жили і тягнуться в бік грудей. З голови збігає вся кров. Всередині стає млісна порожнеча.

Ганна заплющує очі і стоїть нерухомо.

Будить її тихий шелест. Здригається. Підносить повіки.

На жовтих місячних пружках перед нею білий димок. Він стікає тонким струменем з-під верхів'я і розпливається вниз прозорим віяльцем. На гладкій колійці доріжки лежить купка снігу.

Ганна обходить її півколом і йде далі.

Під колінами в неї тугі пружинки. Це від дитини. Теж — порожнеча всередині. В ній тепер снується білий димок на жовтих пружках місяця.

Ганна прискорює ходу. Втуплює нерухомі очі в блискучий просвіт доріжки. Іде далі.

Високі стіни дерев загортаються тихо за спину. Підсвідомо стежить крізь них Ганна за глибиною лісу.

От видно: глибоко праворуч під гіллякою ворухнуться тіні. Вони здригаються нерівними поштовхами і потягаються скісно через ліс. З їх неспокійного берега відривається довгастих шматок і, пробігши між крайніми, вистрибує попереду на доріжку.

Це зайчик.

Ганна спиняється.

Зайчик піднімається між колійками на задні лапки і зводить вгору вуха. Він коливає ними в обидва кінці доріжки, як високими мітелками. Крізь їх мохнаті мушлі просвічує місяць.

Потім зайчик опускається додолу. Робить три легкі скоки вниз доріжки. З-під його черевця падає на сніг місячна стежка слідів.

Зайчик повертає вліво і довгим дугастим стрибком пробиває край лісу. Назустріч йому стріпуються рвучко тіні. Вони обхоплюють його синіми плахами і тихо лягають на землю.

В м'якій тиші лісу од цього хвилевого пустка. Ганна сповнює її слабим зітханням. Вона поправляє ципцюку в устах дитини і йде далі.

Поруч із нею по доріжці — сліди зайчика. Вони повиткані в сніг, як білі чашечки, налиті джерельною водою. Вони постулювані парами, як близнята. Їх круглі вінця обведені пухким жовтком місяця. Під кожним вінцем червоніє в чашечці темний перстенець.

Ганна спиняється при одному.

Перстенець висковзає з чашечки і тремтить на снігу червоним кільцем. Ганна схиляється до нього. Перстенець в крові. Всі перстенці в крові. Вони лежать тихо під вінцями білих слідів. Коли Ганна торкає їх очима, вони висковзають з них і тремтять на снігу червоними кільцями.

Ганна випростується. Повертає обличчя в той бік, звідки прибіг зайчик. Ліс там порожній. Вдалині змикається його нижнє віття з землею. Аж дотіль ліс порожній.

Потім густішають тіні. Вони звисають до землі густими плахами, лягають важкими складками. На них затримується погляд Ганни.

Ганна слухає.

З далеких кутків виповзає на ліс сторожка мовчанка. Вона посувається вперед, як імла, й витискає через верхів'я снігову тишу.

Верхів'я склеплюються за нею. Тіні опускаються вниз і входять у сніг. Нутро лісу пучнявіє напруженим чеканням.

Ганна переводить очі на доріжку перед собою. Вгризається в її далекий просвіт. Переступає стежку заячих слідів і йде просто на просвіт.

Згодом висковзає доріжка попереду з-поміж пнів і лягає м'яко між галявиною і низьким чагарником. Ганна поспішає і вихоплюється жадібно на край лісу.

З галявини йде їй назустріч повідь місячного світла. Тремтучою хвилею спиняється воно по стіні лісу й, відбившись від гілля, обкидає Ганну шматками пухкої піни.

Ганна жмуриється від неї. Відступає назад і спирається плечима на крайнє дерево. На неї знаходить хвиля раптової втоми.

Ноги ниють млосно і тремтять у колінах. Дитина тяжить на руках. Ганна чує на голому тілі її рівне, тепле дихання. Дитина спить, не випускаючи груді.

Ганна стихає. Повіки в неї поникають на очі. Під кінцями опущених вій переливається снігове плесо галявини.

Півколом відтиснуло воно від доріжки високу греблю чорнолісся. Згори летиться на нього прямовисними потоками місячне світло. Галявина вдихає його глибоко й видихає назад у повітря світляною імлою.

Серед галявини стоять самотно, пригорнувшись до себе, три молоді берізки. Тягнуться вгору тонкостебло, як висотані місяцем срібні струни. Їх вершки розсипаються вгорі русими гривками і спливають м'яко додолу.

Щось безпорадно дитяче вплетене в їх плакучі кісники. Ганна обнімає їх одним поглядом, на її устах з'являється слаба усмішка.

Тиха, безвільна усмішка. Вона стікає з віями по білих стеблах берізок додолу.

Обходить раз і другий довкола деревець по снігу.

Нерухоміє...

— Петличка.

По снігу довкола берізок петличка... Ганна підносить повіки. Вище.

— Петличка — правда.

Йде двома ясними кільцями по снігу. Вгрибається в нього вузькою канавкою. Заломлює на собі тіні берізок.

У петлички два кінці. Один видовжується в глибину галявини й доходить до лісу. Другий перетинає біле плесо по цей бік берізок і вибігає жолобком на доріжку.

Ганна схоплює все те нерухомими очима. Насилу одтягує їх од берізок і обводить вздовж темної стіни лісу. Доходить очима до доріжки. По ній до жолобка в снігу.

Спиняється коло нього. Він проведений по снігу, наче по ньому пройшов маленький плужок. Його стінки одгор-

таються в бік пухкими жовтими скибками. В його плитке денце повтикані в рівних відступах ямки слідів.

Сліди перекидаються через доріжку і входять у чагарник. Сніг тут високий, м'яко хвилястий. Жолобок вгрібається в нього й проходить долинками поміж кущами. Він в'ється між ними блискучою стежкою. Звиває два великих кільця довкола снігових горбків. Витягається просто і вповзає в широкий, розгорнутий кущ.

Ганна спиняється на кущі.

Він більший за інші. Зверху вкритий високо сніговою шапкою. З-під шапки темніє його тінисте, глибоке, як щелепи, нутро.

Ганна впивається в нього очима.

Кущ. В глибині куща лежать дві горючі жарини.

Могли б це бути два скручені листочки полумінного багоннику, що цвіте тут літом.

Ганна знизує плечима.

Могли б бути...

Жарини гаснуть. На них насувається згори щось темне і придушує. Жарини гаснуть. Потім темне підтягується вгору. Спершу займаються під ним зелені кільця. Згодом вони розтліваються досередини й запалюються знову двома жаринами.

Ганна пробігає очима по чагарнику. Не шукає нічого. Так тільки. Потім вертається до вогників. Поводить плечима. Її права долоня всовується під хустку й налапує сповиті ніжки дитини. Проходить від них по всьому тільці і спиняється під голівкою.

Дитина торкає через сон губами і стихає. Ганна натискає голівку. Вправляє глибше вершок цицьки. Губки во-рушаються знову і вже не вгавають. Дитина ссе одностайно.

Ганна вирівнюється. Вдихає глибоко. Переставляє ноги й відходить униз доріжкою. Вогники пливуть услід за нею. Згасають. Нутро куща сколихується й засувається сніговою шапкою. Кущ згортається досередини.

Ганна йде ще шматок дороги й затримується. Обнімає цілий чагарник сторожкими очима. Приглядається.

Низькі кущі багонника лежать у снігу білими горбками. Вони дрібні і тихі, як дитячі могилки. В долинки між ними збігається місячне світло.

Дитячі могилки... Ганні вчувається з них самітне скигління. Її груди стрясаються зітханням. Воно виринає з нутра, як бульбашки повітря з водяної глибини. Рветься в гортанці. Від нього розтулюються губи й здригаються невимовно. Ганна хилиться до дитини. Обплітає її щільно руками і швидко йде.

Попереду темніє висока стіна лісу. Йде Ганні назустріч, виростаючи вгору. Її срібна гребінка піднімається поштовхами по небу.

Доріжка збігає з галявини. Вона звужується шийкою і втискається в ліс. З боків підступають до неї стіною молоді дуби. Здавлюють її терпким холодним тиском. Доріжка повзе між ними як стриманий болісний стогін.

Ганна йде по ній спішно. Ставляє довгі легкі кроки. Прислухається позад себе. Її плечі з'їжуються чуткими мацками в бік галявини.

Ось вона вловлює в себе ледве помітний дотик. Спи-няється. Втягає голову в плечі і слухає. Потім повертає-ться враз.

Галявина. Доріжка. По доріжці котиться до лісу дов-гаста сіра грудка. Вона вбігає в тінь. По її сірому хребті сковзають місячні плями. Вона спиняється й осідає на сніг. Вперед висовується сіра голова з зеленими вогниками.

Ганна знизує плечима й ворухить сухими губами:

— Вовк.

В Ганни обривається віддих. З грудей піднімається сипке щемління й заливає одним подувом усе тіло. Про-низує гарячими шпильками шкіру. Вздовж тіла озивається тихе бриніння.

Ганна подається вперед усією постаттю.

Вовк зводиться з землі. Стягає луком хребет і нерухо-міє в натузі. Іде. Ганна йде.

Вовк втягає сіру голову й відступає перед нею. Зви-вається грудкою. Відкочується. Підстрибує на краю лісу і зливається з тінню.

Ганна чекає... Повертається й відходить помалу вниз доріжки. Теплою хвилиною спадає з неї щемління. Тіло збі-гається й насторожується чуйно.

Ганна йде. Вершком груді ловить стукіт дитячого серця.

Слухає. Іде.

Шелест.

Котяча хода. За спиною шелест. Ганна повертається враз і йде перед себе.

Близько... Ближче...

Сірий вовчий хребет вистрілює вбік і кидається в тінь.

Ганна вдихає глибоко. Підносить голову і викидає в по-вітря гострий, протяжний зов.

В одну мить спалахує нутр лісу його полум'ям, що ви-бухає в верхів'я тремтучими пасмами. Цілий ліс стоїть хвилину в яскравому вогні Ганниного крику.

Ганна повертається рвучко. Вона стягає все тіло і зби-рається вздовж хребта, як лист на вогні. В жолобок між грудь-

ми вгортає дитину. Глибоко, глибше, мов намагається повернути її назад у лоно. Потім спинається на вершки постолів і, похилившись вперед, робить три довгі тихі скоки. Ще три — коротші. Ще три. Тіло витягається навскіс, як до упадку. Вмить схоплюють його легкі ноги й викидають вперед.

Дерева гнуться протягнутим верхів'ям і щемлять у натузі. Тіні тріпочуть у вітті шматками порваних вітрил. Блиски вириваються з верхів'я, і все склеплене нутро лісу сповнюється жовтим тривожним сяйвом.

У сяйві... наперейми Ганні несеться хижий вовк.

Го-го-го-го-го!..

Вовк!

В бігу повертає Ганна голову й намагає в повітрі місце стрічі. Канавка. Місток. За містком...

— Тук, ту-к —

серце дитини.

Го-го-го-го!..

Вовк!

Звірячим напруженням тіла скручує Ганна вбік і вистрілює скоком назустріч.

Зудар... Ганна схитується. Звивається кішкою в повітрі й падає грудьми на сніг.

— Ой!

— Мамо!

Пальці вгрібаються в сніг і врастають в дубове коріння. Коліна впираються в землю.

Чує:

— Тук, ту-тук!..

Спина стягається в лук і стигне містком над дитиною.

Земля згойдується вправо і вліво. Розступається вглиб.

Ніч.

Тьма...

і:

— Тук, ту-тук...

* * *

З півдня насувається тепла, імлиста хмара. Спинається над лісом. З її мохнатого нутра опускаються вниз білі пухкі павучки. Вони осідають на вітрі, на пнях і землі. Засновують тонкою сіткою глибоку доріжку. Сповнюють її ясними сутінками. Обгортають м'якою габою.

Ганна відходить помалу під їх теплим диханням. Слухає. У лісі спокій.

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
РАДЯНСЬКА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

СТЕПАН ТУДОР

ДЕНЬ ОТЦЯ СОЙКИ

Роман

МАРІЯ

Повість

ОПОВІДАННЯ

КИЇВ

НАУКОВА ДУМКА

1989

Серію засновано в 1982 р.

Подані найбільш відомі твори українських письменників
Степана Тудора, Олександра Гаврилюка

Представлены наиболее известные произведения украин-
ских писателей Степана Тудора, Александра Гаврилюка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

І. О. Дзеверін (голова)

О. Т. Гончар

Ю. Е. Григор'єв (секретар)

В. Г. Дончик

М. Г. Жулинський (заступник голови)

П. А. Загребельний

С. Д. Зубков

Є. П. Кирилюк

О. В. Мишанич

Л. М. Новиченко

Д. В. Павличко

Ф. П. Погребенник

В. М. Русанівський

О. В. Шпильова

М. Т. Яценко (заступник голови)

Упорядкування і примітки

М. А. ІГНАТЕНКА

Вступні статті

Г. М. СИВОКОНЯ, М. М. ІЛЬНИЦЬКОГО

Редактор тому

Г. М. СИВОКІНЬ

Редакція художньої
літератури

Т $\frac{4702640201-290}{M221(04)-89}$ передплатне

ISBN 5-12-000462-8

© Видавництво «Наукова думка», 1989
упорядкування, примітки, передмова

чого союзу і брав участь у його конгресах у Римі (1923), Парижі (1926), Берліні (1929), Марселі (1933). Голос «Союзу українок» чули й інші провідні світові жіночі форуми довоєнного часу.

⁴⁴⁷ Чин святого Василя — основний релігійний орден уніатської церкви, заснований Василієм Великим (бл. 330—379) і перенесений на український ґрунт уніатами в 1617 р.

⁴⁴⁸ ...найперше викроював євангельського ягнця... — Після попередніх молитов і піснеспіву «Благословен бог наш» священник під час проскомидії бере в ліву руку проскуру, а правою, користуючись спеціальним «списом», вирізає з неї хлібину кубічної форми, промовляючи при цьому пророцтва про страждання Ісуса Христа. Ця хлібина і є «ягнecь», що символізує Спасителя-страдника.

⁴⁴⁹ ...білість прісного хліба... — Уніати, як і католики, під час причащення (євхаристії) їдять прісний хліб; вони відмовились від греко-православної традиції, коли на причащенні їдять хліб заквашений. Питання, який хліб вживати за цього таїнства (прісний чи заквашений), було одним з найбільш проблематичних на так званому Євхаристійному конгресі 1054 р., на якому відбулося велике розділення церков на східну та західну.

⁴⁵⁰ ...що всвистували «Тітинку»... — тобто висвистували беззмістовну пісеньку, побудовану на варіаціях вигуків «ті-ті-на».

МАРІЯ

*(Події з життя найминок,
розказані просто)*

Вперше надруковано у зб.: «Народження». Харків: Державне видавництво України, 1929.

Повість написана в 1928 р. У журналі «Вікна» був опублікований її п'ятий розділ. До війни (і теж на Радянській Україні) вийшла окремим виданням: *Тудор С. Марія*. Харків, «Український робітник», 1930 (серія «Романи й повісті»).

Подається за вид.: *Тудор С. Твори*. К., «Дніпро», 1982.

¹ Бригідка — монастир у Львові, який пізніше було перетворено на в'язницю. Отримав назву від імені св. Бригітти (1303—1375), шведської послушниці, канонізованої римською церквою (польський та західноукраїнський варіант — Бригіда). Бригітта, королівська дочка, в ранній молодості разом з чоловіком здійснила постриг у монастир. Після його смерті заснувала чернечий жіночий орден, монастирі якого згодом з'явилися у Західній Європі. Один із них виник у Львові.

КУНА

*(Оповідання про те,
що діється на шляху революції)*

Вперше надруковано в журн. «Культура», 1927, № 1—6 (під справжнім авторським іменем і прізвищем: Степан Олексюк). Передруковано в журналі «Червоний шлях», 1928, № 5-6, а також у зб. «Народження».

Подається за вид.: *Тудор С. Твори*. К., «Дніпро», 1982.

ЧЕРВОНИЙ УСМІХ

*(Про те, як у житті Ліди Танської
зійшлися дві троянди)*

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1927, № 2. У 1929 р. оповідання було вміщене у зб. «Народження».

Подається за вид.: *Тудор С.* Твори. К., «Дніпро», 1982.

¹ Ф р е й д Зигмунд (1856—1939) — австрійський лікар-психіатр, психолог, основоположник психоаналізу.

² Т а г о р Рабіндранат (1861—1941) — індійський письменник-гуманіст, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії (1913).

МАТИ

(Поліський примітив)

Вперше надруковано в журн. «Вікна», 1928, № 4. Наступного року оповідання увійшло до зб. «Народження».

Подається за вид.: *Тудор С.* Твори. К., «Дніпро», 1982.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А б р ю к а н н я — тут: клекотіння
А б с і д а — заглиблення у східній частині церкви, костьолу, інша назва — конха. Спочатку призначалась як куток для духовенства, пізніше стала місцем для вітара. Форма буває різна: кругла, багатогранна, прямокутна

А в г у р и — у Стародавньому Римі колегія жерців, яка тлумачила волю богів головним чином на основі ауспцій, тобто спостереження за польотом і криком птахів

А к а ф і с т — християнський хвалебний піснопів. Виконується у церкві

А к т — тут: молитва

А л ю м н (*relig.*) — семінарист, вихованець католицької духовної семінарії; клерик

А л я р м — тривога

А л ь к і р — альков

А м б а р а с — клопіт

А н т е н а т и — предки

А н т р о п о м о р ф і з м — уподібнення до людини, наділення людськими властивостями (наприклад, свідомістю, мовою, тілесною будовою тощо) предметів і явищ неживої природи, небесних тіл, тварин, міфічних істот

А р а н ж е р — організатор; зачинщик

Б а д а н н я — слідство

Б а л у ш к и (*вульг.*) — очі

Б а н д е р а (або бандерія) — почесна кінна варта; кінний загін

Б а п т і с т — послідовник баптизму, різновидності протестантизму

Б а р о к к о — тут: годинник у вигляді високої, химерно орнаменто-

ваної тумби. За назвою — барокко, одного з найголовніших стильових напрямків у мистецтві та літературі європейського та почасти американського континентів кінця XVI — середини XVIII ст. (характеризується урочистою пишністю й суперечливою еkleктикою форм)

Б е з в с т і д н о — без почуття сорому

Б і л ь н и й — прикметник до «біло»; тут означає: бильце

Б і г у н — полюс

Б л я т — лист паперу; поверхня столу

Б о з — бузина; бузок

Б о н з а — буддійський монах

Б р е в е — грамота римського папи з лаконічним викладом розпоряджень із питань вселенського характеру на відміну від булл, що мають вселенський зміст, значимий для всього підвладного папі християнського світу

Б р о в а р — броварня, пивоварня

Б у л л а — письмове звернення папи до всіх католиків із принципових питань життя і діяльності римської церкви. У перекладі з латині це слово означає: виплавлена куля. Записували буллу на шоршавому жовтому пергаменті латинською мовою. Якщо папа буллою щось благословляв, то біля олов'яної печатки був шовковий шнурок; коли ж булла вміщувала прокляття, то шнурок виготовляли з коноплі. Назву буллам давали її початкові слова

Б у р ш і в с ь к и й — студентський

Б'ючка — пульс; удар серця

В а л ь ц і — два або кілька циліндричних валів, розміщених впритул, які, крутячись, переминають солову, траву, тощо

В а р г а — губа

В а р і я т — божесвільна людина

В а р у в а т и — берегти

В е л ё б н и й — високоповажний

В ё р б н а (*relig.*) — вербний тиждень, який передує вербний неділі — християнським святам у суботу й неділю тиждень перед великоднем

«В и в р о т о в и й» — підривний

В і ї м о к — виняток

В і д а й — очевидно

В і й т — голова волосної управи (у Західній Україні до 1939 р.); сільський староста

В і к а р і в к а — будинок (здебільшого поряд із церквою), в якому проживав вікарій, заступник сільського католицького священика

В о р о х о б н и к — бунтівник, підбурювач

В р о д і н и — імєнини

В у г о л — ріг будинку

Г а б а — турецьке сукно білого кольору; оторочка, кайма; покривало; хвиля

Г а б і т — у католиків та уніатів загальна назва чернечого вбрання, інколи означає те ж саме, що й сутана. Кожен монаший чин має свою форму і колір габіту

Г а г і л к а — гаївка

Г а л ь б а — півлітровий кухоль

Г а н ч — те, що й гандж, недолік

Г а р а с і в к а — вузька червона стрічка із гарасової матерії (від французького м. Аррас, що славилось виготовленням чудових килимів та інших тканин)

Г в а л т — насильство, знуцання, зверхнющі, влада

Г з н м с — карниз, виступ

Г л о б — планета

Г м і н а — сільська канцелярія

Г н о б і т и — тут: приборкувати

Г р а н д — спадковий титул аристократа в Іспанії, а також особа, що має цей титул

Г р ё й ц а р — старий австрійський мідяний гріш, одна сота гульдєна

Г р і п а — грип

Г р і п с и п и с а т и — те ж саме, що й «рахувати ребра», добряче лупцювати; г р и п с — ребро

Г р і б к і й — загребуший

Г р ў б а — піч для опалєння

Г р ў б а — вагітна

Г у д з у в а т и й — вузлуватий; міцний (про статуру людини)

Г у м ё н н и й — приказчик, що організовував роботу на току у заможників

Д е к л а р а н т — оповісник

Д е т е р м і н і з м — філософське вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального та духовного світу (матеріалістичне вчення про причинність)

Д е ф с н з і в а — оборона; поліція в панській Польщі (1918—1939 рр.)

Д и л ь — обтєсана колода або дошка для стіни дерев'яного будинку тощо; д и л ь о в а н и й — виготовлений із таких колод, дошок; д и л ю в а н н я — виготовлення стіни із дилів

Д і с к о с (*церк., грецьк.*) — тарілка, яка використовується під час богослужіння; священик кладе на неї вирізаного з проскури «агнеця». Далі з просфори (проскури) на дискосі священнослужитель вирізає частину хліба у вигляді хреста, яка має символізувати Ісусову смерть

Д і д и ч — поміщик; д і д и ч і в с ь к и й — поміщицький

Д і є ц ё з і я (точніше: діоцєз) — основна територіально-адміністративна одиниця (округ) у системі управління католицької церкви. Складається з кількох деканатів, очолюється так званим ординарним єпископом. У кожному діоцєзі є курія, яка керує його справами, і духовна семінарія (не завжди). В принципі діоцєз, будучи найбільшою територіально-адміністративною одиницею (знаходиться на вершині своїх нижчих підструктур: деканат і прихід), безпосередньо підпорядкований владі папи римського

Д і т о ч а — дитяча кімната

Д р а б ў г а — хуліган, ледащо

Екселенція — ваша світлість
Екстатично — в екстазі; у стані
високого емоційного збудження
Елевсінські містєрії —
старогрецькі релігійні свята у на-
селеному пункті Елевсін на честь
Деметри та Персефони
Емеріт — службова особа, яка
вийшла на пенсію
Енцикліка — письмове звернен-
ня римського папи до всіх католиків
або католицького духовенства з питань
віровчення, моралі та громадсько-політичних проблем
Ерекціо́нальна земля —
земля, що належить церкві, від-
повідно приходу та т. ін.
Ерупці́йна сила — вибухова
руйнівна сила

Євхаристія (реліг.) — при-
чащення, одне з найважливіших
християнських таїнств. За його
здійсненням (скуштовуючи під
час літургії хліб та вино) вірую-
чий нібито приособлюється до
Христового тіла і крові (причащає-
ться до них — стає їхньою част-
кою). Євхаристичний
ко́нгрєс — тут: з'їзд польських
католицьких єпископів (1930 р.)
у зв'язку із закликом Пія XI до
«хрестового духовного походу»
проти Радянського Союзу
Ектє́нія — стародавня форма
молитов у східній християнській
церкві
Епа́рхія — церковно-адміністра-
тивний округ, яким управляє єпи-
скоп (вищий духовний чин у хри-
стиянській церкві)
Епітрахі́ль — частина церков-
ного культового одягу у вигляді
довгої смуги, що надягається
на шию

Живло́ — стихія; живло́вий —
стихийний
Жовні́р — воїн, солдат

Забо́р — загарбання; агресивний
план; го́тува́ти забо́ри —
готуватися до загарбницького
нападу
Забо́рлівець — загарбник
Забо́рчий — загарбницький; не-
нажерливий; владолюбний

Залі́мчатий — облямований
Запі́лля — підпілля
Засту́плений — представлений
Захри́стія — в римсько-като-
лицькій та уніатській (греко-
католицькій) церквах кімната
біля вівтаря, де зберігаються
церковна одежа та інші речі для
здійснення богослужіння
Зацо́фаний — заскорузлий,
Зуда́р — раптовий удар
Звідо́млення — повідомлення

Імре́за — задум якогось практич-
ного діла; підприємство. У ро-
мані вжито як виняток. До цього
слова у тексті зустрічаємо весь
час синонім «заборчість»
Інге́ренція — втручання; інге-
ре́нція бо́га — промисел гос-
подній, втручання бога в люд-
ські долі, в хід світової істо-
рії
Інте́нція — намір
Інтра́тний — дохідний, вигід-
ний, прибутковий

Ідь — жовч; отрута
Імость — ввічливе звертання до
дружини священника; матушка

Каба́т — френч, кітель військових
панської Польщі, каба́ти (пе-
реносно) — австрійські солдати
Каба́з — калитка з грішми
Каблу́ка — що-небудь кільце-
видне; підбор у взутті
Кано́нік — католицький свяще-
ник у великому соборі. Прото-
кано́нік — його помічник
Канце́лярія — тут: робочий
кабінет
Капелáн — у католицькій та
англіканській церквах священник
при каплиці або домашній церкві,
а також помічник приходського
священника. В деяких країнах —
священник в армії
Капіте́ль — верхнє викінчення
(вивінчення) колони. Має різні
форми залежно від художнього
стилю чи напрямку. Тим-то бу-
вають капітелі єгипетські, іоній-
ські, дорійські, корінфські, візан-
тійські, мавританські, романські,
готичні, ренесансні

К а р м і н у в а т и — фарбувати
К а с а́ р н я — казарма
К а т е х і т — учитель релігії; він же веде катехизу — релігійне навчання у формі запитань і відповідей
К в е м а д е́ р о — спалювання на вогнищах інквізиції (в Іспанії та Португалії)
К е́ л ь н я — тут: передок воза
К е́ т я г — грошо
К и в о́ т (церк.) — скринька з дверцятами для ікон. Називають її ще кіютом, божником
К і́ р а т — механічний пристрій у вигляді круга; працює здебільшого на кінній тязі; через привід приводить в рух інший механічний пристрій (наприклад, січкарню)
К і́ т к а — кішка
К л е́ й н о́ д и — знаки, за допомогою яких у козацькому війську розрізняли службові чини, військові підрозділи (булава, знамена, бунчук, литаври, печатка тощо)
К л я́ м р а (або кля́мбра) — металева пластинка для скріплювання чогось; пряжка, застібка
К л ь о́ ш — особливий крій спідниці, штанів з розширенням донизу, будь-який одяг такого крою
К о б — якби, коли б
К о́ в н і́ р — комір
К о в ч е́ ж е ц ь (ковчег) — скринька для зберігання так званих священних дарів
К о л у в а́ т и — рухатися по колу
К о л ю́ м н а — колона
К о л я́ т о р — поміщик, якому дозволено за правом так званого патронату затверджувати на посаду священника у своєму помісті
К о́ л ь б а — приклад гвинтівки
К о́ м ж а (в латинській церкві «camisia», «alba», «tunica talaris») — довге аж до п'ят одіяння з білого полотна. Нині його вишукано носять під час обрядів у католицькій церкві єпископи, капелани, диякони і піддиякони. Низ часто лямується візерунком, для якого неприпустимий червоний фон. Комжа повинна нагадувати про ту білу ошату, якою окрив Ісуса Христа Ірод. Воднораз

вона символізує чистоту і незганьбленість — основну оздобу «слуг бога», особливо ж коли вони заступають на службу за вівтарем. Святе писмо зображує Христа на троні в комжі, «альбі»
К о м п л і к а́ ц і я — ускладнення
К о н в і́ к т (церк.) — спільне помешкання для шкільної молоді; бурса зі школою
К о н с и с т о́ р і я (церк.) — вищий адміністративний керівний орган діоцезу (дієцезії) на чолі з генеральним вікарієм або єпископом — помічником. Це єпископська консисторія. Її членами є радники (консультори), кожен із них як референт відповідає за доручену ділянку церковного життя. Крім того, в католицькій церкві існує папська консисторія (скликане папою зібрання кардиналів, на якому він виголошує директиви, призначає нових кардиналів, єпископів тощо)
К о н т е м п л я́ ц і й н і с т ь — споглядальність
К о н ф е́ с і я — визнання тієї або іншої віри
К о п у́ л а — куля; церковна баня; кулястий верх будівлі
К о п у л я́ с т и й — кулястий
К о р а б е́ л ь — те ж саме, що й неф. Поздовжній проліт у церкві, утворюваний двома бічними рядами колон. Відповідно до кількості кораблів (нефів), церкви в мистецтвознавстві та архітектурі й називаються однокорабельними (однефними) і т. ін.
К о́ р б а — коловорот, ручка для криничного колеса
К о́ р е ц ь — стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг
К о р і́ н ф с ь к а к о л о́ н а — високий мармуровий стовп з так званим корінфським ордером, який має високу колону з базою, стовпом, прорізними подовжніми канавками (каннелюрами), розкішною капітеллю, що складається з низок листя, аканфа і невеликих спіралевидних закручень (волют)
К о т а́ р а — порт'єра, штора

Крессовий — остаточний, кінцевий

Кріймо — біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення; полотно або інша тканина як подарунок новонародженому від хрещеної матері

Кріс — рушниця; машинівий кріс — кулемет

Кружгано́к — ганок довкола усієї будівлі

Ку́на — купця

Ку́фа — вслике дерев'яне барило

Ла́дую́к — вантаж; наповнювач

Ла́пчийо́ — жадібливо, ненажерливо

Ле́пета́ (вульг.) — рот, язик

Лі́йлик — кажан

Личма́н — металева прикраса, яку жінки носили на шиї

Лі́нзний — випуклий та прозорий, наче лінза

Лі́танія́ (церк.) — урочиста церковна служба, а також довга благальна молитва у католиків

Лі́тепло́ — тепла вода; щонебудь тепле

Лі́тургі́я — християнське богослужіння, за якого здійснюється таїнство причащення (евхаристія), коли віруючі, згідно з християнським ученням, приособлюються до «тіла і крові Христа» і тим самим звільняються від гріхів. У православній церкві і миряни, і духовенство причащаються хлібом та вином, у католицькій — духовенство хлібом та вином, миряни, як правило, лише хлібом. Літургія включає читання уривків з Біблії, піснеспіви, молитви і ряд символічних дій та процесій, що алегорично зображують життя та смерть Христа

Лі́цита́ція — публічний продаж за борги (те ж що й аукціон)

Ло́тік — відкритий жолоб для стікання води, зсипання чогонебудь

Лу́к — дуга, півколо; лу́ковий — дугоподібний

Ля́га — ціпок

Ля́йцистичний — мирський (протилежний вимогам релігії)

Ма́гнат — всликий землевласник, представник аристократичної верхівки

Ма́на́ — привид

Ма́па — географічна карта

Ма́ркува́ти — тут: брати на замітку

Ма́сакра́ — жорстока розправа

Ма́турі́ст — абітурієнт, випускник середнього навчального закладу

Ма́цки́ (вульг.) — очі

Ма́шкулі́ — навісні бійниці у верхніх частинах мурів і веж середньовічних фортець. Пізніше — елементи архітектурного декору

Ме́рви́ця — м'ята, терта або зопріла солома

Ме́ценас — меценат, покровитель

Мі́рчу́к — міра зерна, яку беруть за помел

Мо́спенський о́р — звертання до вищого католицького духовництва

Мо́рг — міра землі, що дорівнює 0,56 га

Мо́рдере́ць — убивця

Му́рин — негр

Не́гува́ти — нехтувати

Непо́тім — роздавання римськими папами своїм родичам (з метою укріплення особистої влади) вищих духовних посад, землеволодінь тощо

Нефа́набе́рливий — неперебірливий, непримхливий

Ні́мцук (зневажл.) — німець

Ну́рець — той, хто пірнає

Обі́рник — доглядач обори, кошари

О́дува́нець — кульбаба

Ома́сть (або ома́ста) — жир

Опі́нія — особисте міркування

Опо́нува́ти — заперечувати

Ору́ддя — знаряддя

Офе́нзіва́ — наступ, атака; за́ломання́ офе́нзіви — провал наступу

Па́ляція́ — пекельна мука

Па́нтрува́ти — дивитися пильно; стежити

- Па́пська ку́рія** — те ж саме, що й курія римська (Curia Romana): сукупність підлеглих римському папі установ, які є центральними органами управління католицької церкви і держави Ватікан. Римська курія виникла у XII ст. на основі різних установ папського двору. Складається з 12 конгрегацій, трьох трибуналів і п'яти секретаріатів
- Параста́с** (*relig.*) — на Наддніпрянщині означає заупокійну відправу, на Поділлі і в Галичині — це поминки, обрядовий обід за упокій померлого після погребу або в день річниці його смерті
- Парафі́яни** — віруючі, що належать до якої-небудь церковної парафії (нижчої церковно-адміністративної організації, яка об'єднує віруючих, котрих обслуговують церковнослужителі одного храму)
- Па́рох** — парафіяльний піп в уніатській церкві
- Парцеля́ція** — розподіл великих земельних маєтків на дрібні частини
- Пачка́р** — контрабандист
- Пересту́пство** — злочин
- Пе́рси** — груди
- Пивни́ця** — комора; льох
- Пилі́пка** — різдвяний піст
- Питльо́ваний** — борошно вищого гатунку, найкращого помолу
- Підскарбі́й** (*заст.*) — скарбник
- Підча́ший** (*іст.*) — придворна службова особа
- Пі́ра** (*грецьк.-церк.*) — торбина; мішечок для церковного дріб'язку
- Плаз** — гад
- Плебана́ія** — парафія католицького або уніатського священика; також садиба парафіяльного попа
- Понти́фи** (або понти́фіки) — жерці, хранителі релігійного культу в Давньому Римі
- Пору́чник** — поручитель
- Посте́рунк** — пост, вахта, варта
- Поте́рча** — дитина, що вмерла нехрещеною; приبلуда
- Почві́рний** — чотирирядний, чотиришаровий
- Прелáт** — високопоставлена духовна особа; прелати завжди є «монсеньйорами» у звертанні до них; отже, йдеться про почесну назву в католицькій церкві для єпископів та найстарших клірошан
- Премі́си** — прерогативи, передумови; дані, що ведуть до відповідних логічних висновків
- Престо́л** — у християнській церкві високий чотирикутний стіл посередині вівтаря
- Префе́кт** (*relig.*) — інспектор духовної семінарії
- Пре́цінь** — адже; все-таки; між іншим
- Природжіння** — зовнішній вигляд; врода
- Прові́зор** — аптекар, фармацевт вищої кваліфікації
- Прозі́т** — вигук привітання або побажання щастя
- Промі́жник** — людина без чіткої громадянської позиції
- Проско́мідія** — перша частина літургії, служби божої, власне, приготування до останньої
- Пробску́ра** — білий хлібець особливої форми, що використовується в православному богослужінні. Символізує тіло Христове
- Прото́пресвіте́рство** — у православній церкві те ж, що деканат у католицькій та уніатській
- Профі́т** — користь, зиск, вигода
- Псо́бниця - ми́шка** — бешкетниця-мишка
- Пу́дер** — пудра
- Пу́пляр** — брунька
- Пу́тьовець** — польова дорога
- П'я́стук** — кулак
- Ра́м'я** — рамено, плече; **бу́ти ра́м'ям** — бути опорою
- Ревере́нда** — довгий одяг католицьких та уніатських священиків. У давній Польщі це також сутана, у медиків та бакалаврів такий одяг називали тогою
- Регу́ла** — правило, припис
- Ре́єнти́й** — в уніатській церкві паламар або ж ввічливе звертання до найнижчих духовних чинів
- Ре́зигна́ція** — цілковита покірність долі, зречення; смирення

Рентобвність — рентабельність
Рефектар (церк.) — їдальня при католицьких монастирях
Рйншток — сточна канава
Різдоб — християнське свято народження Христа, що відзначається православною церквою 7 січня н. ст.
Рінь — тут: молода буйна зелень; весняне вруно
Річево — предметно
Ріща — хмиз
Ротонда — округла будова з планом в основі у формі кола. Ротонди бувають різного типу саме залежно від того, яка форма кола закладена у їхній фундамент: 1) звичайне правильне коло, 2) коло в єдності з круглою абсидою, 3) коло з квадратною добудовою спереду, 4) коло з нішами й абсидами по периметру центральної частини в кількості 4, 6, 8 і 12 півкіл. Вершинним витвором будівель такого зразка є Пантеон у Римі, шедевр світової архітектури, відомий також під паралельною назвою Ротонда
Сегрегат — сортування
Секвестратор — судовий виконавець
Сигуранца — у монархічній Румунії політична поліція
Симонія — у середньовічній Західній Європі продаж і купівля церковних посад
Синагога — молитовний будинок, храм у євреїв
Синедріон — найвищий колегіальний орган влади в Іудеї I ст. до н. е.; виконував судові та політичні функції
Скудо — італійська золота і срібна монета XVI—XVIII ст., рівноцінна 28,75 грамам золота
Слушник — тут: слухняний
Смок — дракон
Солтис — у Західній Україні (до 1939 р.) та в Польщі (до 1950 р.) сільський староста
Сопух — сморід
Сочка — зерно чечевиці; (образно) лінза, призма
Станія — стайня; обитель
Старчити — вистачати

Стéжа — дозір
Степéнця — сходи, східці; здебільшого у приміщеннях для релігійного культу
Стірта — скирда
Стратованій — пригнічений, убитий горем
Стромйна — стромовина; круте урвище, провалля
Субтільність — витонченість
Суверен — особа, наділена необмеженою владою
Сугестивний — який впливає на кого-небудь, викликаючи певні уявлення, настрій
Сутеріни — підвал; підземелля
Схизмáтицька церква — тобто православна церква. Схизматиками («схизма» — грецьк. «розкол») католики називали представників православної віри і протестантів. Виникла після «розколу» християнської церкви на західну католицьку та східну православну на Вселенському соборі у 1054 р.
Схрунути — знишкнути
Табула — дошка (переважно для писання)
Тайкун — скритна людина, шпигун
Таній — дешевий
Тартак — лісопильний завод
Тáfелька — платівка; тáfелька окуляр — скельця окулярів
Тáfля — лист скла, заліза тощо; пластина, плита; гладка поверхня чого-небудь
Тáхлий — пригаслий
Терп'яскій — терплячий, страдницький; напружений
Тетрапóд — церковний стіл («чотириног») **Товщ** — жир
Топіль — повінь
Травнік — моріг
Трансепт — у європейській церковній архітектурі поперечний неф або кілька нефів, що хрестоподібно перетинають продовжний обсяг у своїй основі прямокутної (базиличної) будівлі
Трéба — жертвоприношення; релігійний обряд (хрестини, вінчання, панахида тощо), який здій-

снює священник на замовлення віруючих
 Тр і у м ві р á т — у Стародавньому Римі під час громадянських війн у I ст. до н. е. союз, що складався з трьох найвпливовіших політичних діячів і полководців
 Тр ú с к а в к а — полуниці
 Т ú л о в о — тулуб, туловище
 У н і т а р і á н е ц ь — те ж, що й антиринітарій-протестант. Унітарії разом з догматом про Трійцю відкидали церковне вчення про гріхопадіння, таїнства (в тому числі навіть ті, що визнавались протестантами)
 У р я д — службова посада, чиновне місце
 Ф á й р а н т — кінець робочого дня
 Ф е л ó н (або фелóнь) — те ж саме, що й риза, тобто верхнє вбрання священника на час богослужіння
 Ф é р і ї — канікули
 Ф е с т ó н — наразі живописна або скульптурна прикраса у вигляді зубчастого чи хвилястого візерунка.
 Ф і л я р и — стовпи
 Ф і р а — підвода
 Ф л о р é т — дерев'яна тренувальна шпага; в неправильному слововживанні — також бойова шпага
 Ф о н і ч н и й — голосовий
 Ф ó р н а л ь — конюх
 Ф р а — у релігійному значенні брат; культове звертання монахів один до одного (зокрема, в італійців-католиків)
 Ф р и з ó в а н и й — посічений (напр., зморшками)
 Ф у р т — постійно, завжди
 Ф у т е р á л — футляр; чохол
 Ф ú т р о — хутро; шуба
 Х а б á з — зарості бур'яну, дрібного чагарника тощо
 Х а л ú п н и к — безземельний селянин
 Х і д í н о к — хідник; стежка в саду, парку
 Х ó р и — у церковному інтер'єрі відкриті балкони, горішні галереї над

внутрішнім простором приміщення
 Ц а л ь — дюйм
 Ц é л е б с (або целібát) — безшлюбність. У православній та уніатській церкві обов'язковий тільки для єпископів. Целібат узаконений папою Григорієм VII в XI ст. і підтверджений папою Павлом VI у 1967 р. Дев'ять десятих уніатського духовенства одружена, і тільки одна десята дотримує целібату. Греко-католицька (уніатська) церква кандидатам на священників попервах надавала право одружуватись. У XX ст. (ця подія зазначена в романі С. Тудора) сталося відхилення від загального правила у єпископів перемишльської, станіславської єпархії (до останньої належав церковний прихід отця Сойки) й американських скзархатів. Втім, жорсткого дотримання означених принципів у жодному випадку не спостерігалось
 Ц і с а р — австрійський імператор
 Ч í к о л о д о к — щиколоток
 Ч í х р á т и й — скуйовджений; острішкуватий, кострубатий
 Ч о л ó в и й — чільний, провідний
 Ш а м б е л я н — підкоморій, вищий придворний урядовець; доглядав за королівськими хоромами; почесний титул, світський і духовний
 Ш а н д á р — жандарм
 Ш и л ь д — вівіска
 Ш к р á б и — шкарбани; старе стоптане взуття
 Ш н і т — невеличкий (або неповний) келих пива
 Ш ó п а — сарай, стодола, (зменшувальне) шіпка, шіпчина
 Ш п í ц е л ь — шпигун
 Ш п í н ь к а — запонка
 Ш р ú б а — гайка
 Ш т ú к а — мистецтво
 Ш т у р п á к — недотепа; незграбна людина
 Ш у в á р — аїр, татарське зілля
 Ш ú я — тут: негідник; крутий
 Щ и т í — тюремні ґрати

З М І С Т

Степан Тудор. <i>Г. М. Сивокінь</i>	5
Олександр Гаврилюк. <i>М. М. Ільницький</i>	18

СТЕПАН ТУДОР

РОМАН. ПОВІСТЬ. ОПОВІДАННЯ

День отця Сойки. <i>Роман</i>	32
Марія (<i>Події з життя найминок, розказані просто</i>)	293
Куна (<i>Оповідання про те, що діється на шляху революції</i>)	357
Червоний усміх (<i>Про те, як у житті Ліди Танської зійшлися дві троянди</i>)	379
Мати (<i>Поліський примітив</i>)	407

ОЛЕКСАНДР ГАВРИЛЮК

ПОВІСТЬ. ОПОВІДАННЯ

Береза. <i>Повість</i>	418
Прощайте. <i>Етюд</i>	471
В очах дитини. <i>Нарис</i>	483
Наївний мурин. <i>Оповідання</i>	491
Оповідання про злу і про добру дівчинку	504
Примітки	511
Пояснення слів	598

Тудор С.

Т81 День отця Сойки: Роман. Повість. Оповідання / С. Тудор. Береза: Повість. Оповідання / О. Я. Гаврилюк; Упоряд. і приміт. М. А. Ігнатенка; Вступ. ст. Г. М. Сивоконя та М. М. Ільницького; Ред. тому Г. М. Сивокінь. — К.: Наук. думка. 1989.—608 с.— (Б-ка укр. літ. Рад. укр. літ.).

ISBN 5-12-000462-8 (в опр.): 3 крб. 90 к., 121 700 пр.

У книзі друкуються прозові твори українського радянського письменника Степана Тудора: роман «День отця Сойки» та повість «Марія», оповідання «Куна», «Червоний усміх» та ін., а також твори українського радянського письменника Олександра Гаврилюка: повість «Береза» та оповідання «Прощайте», «В очах дитини» та ін.

Литературно-художественное издание
Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Советская украинская литература

ТУДОР
СТЕПАН

День отца Сойки
Роман

Мария
Повесть

Рассказы

ГАВРИЛЮК
АЛЕКСАНДР

Береза
Повесть

Рассказы

Составитель и автор примечаний
ИГНАТЕНКО НИКОЛАЙ АНДРЕЕВИЧ

Редактор тома
Г. М. СИВОКОНЬ

Киев, издательство «Наукова думка»
На украинском языке

Редактор
Л. П. ЧОРНА
Художник
В. М. ДОЗОРЕЦЬ
Художний редактор
В. П. КУЗЬ

Технічний редактор
Б. М. КРИЧЕВСЬКА
Коректори

Л. В. МАЛЮТА, Н. О. ЛУЦЬКА

ИБ № 9744

Здано до фотонабору 21.10.88. Підп. до друку 07.07.89.
Формат 84х108/32. Папір друк. № 1. Літ. гарн.
Вис. друк. з ФПФ. Ум. друк. арк. 31,92. Ум. фарбо-відб. 31,92.
Обл.-вид. арк. 37,14. Тираж 121 700 пр. Зам. 8-934.
Ціна 4 крб.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Респіна, 3.
Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе.
310057 Харків 57 вул. Донець-Захаржевського, 6/8.